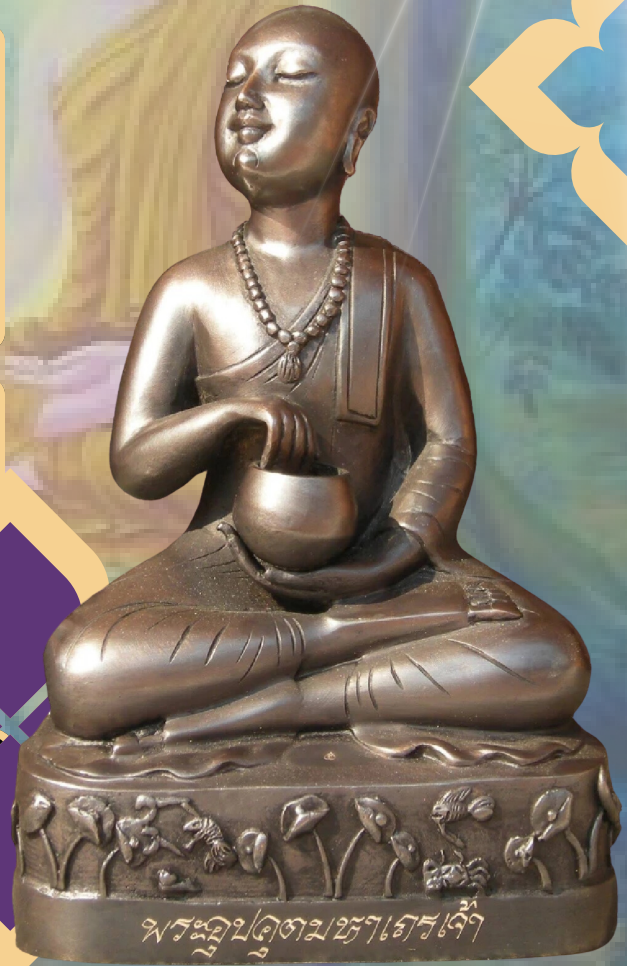

ประเพณีการงานบุญมณฑล เนื่องเทศกาลบวชพระและอุปสมบทผู้ใหญ่โต้ง

ศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนมณฑลพิษณุโลก จังหวัดพิษณุโลก มหาวิทยาลัยราชภัฏราชภัฏวชิรเวศน์พิษณุโลก

คำนำ

ประเพณีการกวนข้าวมธุปายาสเพื่อตักบาตรพระอุปัชฌ์ที่วัดเทพราชปวราราม อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นประเพณีที่บูรณาการณัฏฐานระหว่างงานประเพณีกวนข้าวมธุปายาสและประเพณีทำบุญตักบาตรพระอุปัชฌ์ โดยนายขวัญชัย รักษาพันธ์ นักปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน ผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรมจังหวัดฉะเชิงเทราหลายสาขา เพื่อให้กลายเป็นประเพณีท้องถิ่นของชุมชนเทพราชในอนาคต สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์ด้านศิลปะและวัฒนธรรมภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑๓ (พ.ศ. ๒๕๖๖ – ๒๕๗๐) ที่มุ่งเน้นการสร้างสังคมที่มีคุณภาพโดยใช้ศิลปะและวัฒนธรรม เป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนาความเป็นไทยและการสร้างสรรค์นวัตกรรมทางวัฒนธรรม เป็นการยกระดับการสร้างสรรค์และการใช้ทรัพยากรทางวัฒนธรรมในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมรวมถึงการพัฒนาอุตสาหกรรมสร้างสรรค์ที่เชื่อมโยงกับศิลปะและวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนเพื่อนำเสนอคุณค่าและเอกลักษณ์ของ วัฒนธรรมไทย มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์มีพันธกิจในการส่งเสริมวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น จึงได้ไปร่วมส่งเสริมงานประเพณีที่วัดเทพราชปวราราม อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นประจำพร้อมจัดเก็บองค์ความรู้เพื่อเป็นสื่อเรียนรู้ในรูปแบบของหนังสือและจัดทำเผยแพร่ในสื่อสังคมออนไลน์ ศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น ขอกราบขอบพระคุณเจ้าอาวาสวัดเทพราชปวราราม ขอขอบคุณ นายขวัญชัย รักษาพันธ์ ที่ได้คิดสร้างสรรค์นวัตกรรมการเรียนรู้สู่ประเพณีท้องถิ่นของชุมชน และชุมชนเทพราชที่เอื้อเพื่อให้จัดเก็บข้อมูลและบันทึกภาพในการจัดทำข้อมูลในครั้งนี้ ขอขอบคุณอาจารย์พิทักษ์ ปิยะพงศ์ และกลุ่มศิลปินอิสระที่ได้เดินทางไปร่วมประเพณี ผู้บริหารและบุคลากรสำนักวิทยบริการและเทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ที่ได้นำหนังสือไปเผยแพร่ในสื่อสังคมออนไลน์ รวมทั้งขอขอบคุณมหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์ จังหวัดฉะเชิงเทราการสนับสนุนงบประมาณในการจัดทำหนังสือภายใต้โครงการยุทธศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏเพื่อท้องถิ่น ประจำปีงบประมาณ ๒๕๖๗

วชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์
ศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น
มหาวิทยาลัยราชภัฏราชชนครินทร์
๒๙ สิงหาคม ๒๕๖๗

สารบัญ

	หน้า
บทนำ	๑
ความหมายของข้าวมธุปายาส	๓
ความเป็นมาของข้าวมธุปายาส	๓
ความสำคัญของประเพณีการกวนข้าวมธุปายาส	๔
ความเชื่อเกี่ยวกับการกวนข้าวมธุปายาส	๖
ประเพณีกวนข้าวมธุปายาสที่วัดเทพราชปวราราม อำเภอบ้านโพธิ์	๗
- วัสดุ - อุปกรณ์การกวนข้าวมธุปายาส	๘
- ความหมายของธัญพืชที่นำมากวนข้าวมธุปายาส	๑๑
- พิธีพราหมณ์ในการกวนข้าวมธุปายาส	๑๓
- ขั้นตอนประกอบพิธีกรรมการกวนข้าวมธุปายาส	๑๔
- ข้าวมธุปายาส ๕ ก้อน/๕ถุง	๑๗
ความเป็นมาของพระอุปคุต	๑๘
รูปลักษณะ (ปาง) ของพระอุปคุต	๒๐
การบูชาที่เกี่ยวข้องกับพระอุปคุต	๓๐
ประเพณีการตักบาตรพระอุปคุตเที่ยงคืน	๓๑
ความเชื่อของการตักบาตรพระอุปคุตเที่ยงคืน	๓๔
ประเพณีทำบุญตักบาตรพระอุปคุตเที่ยงคืนของวัดเทพราชปวราราม อำเภอบ้านโพธิ์	๓๕
- ขั้นตอนการทำบุญตักบาตรพระอุปคุตเที่ยงคืนด้วยข้าวมธุปายาสของวัดเทพราช- ปวราราม อำเภอบ้านโพธิ์	๓๗
สรุป	๔๑
บรรณานุกรม	๔๓

ประเพณีกวนข้าวมธุปายาสเพื่อทำบุญตักบาตรพระอุปคุตเทียงคิน

วชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์

บทนำ

ประเพณีการกวนข้าวมธุปายาสในสังคมไทย เป็นประเพณีที่สืบทอดมายาวนานในสังคมไทย นิยมทำกันในงานบุญต่าง ๆ โดยเฉพาะในงานประเพณีวันวิสาขบูชาและวันออกพรรษา ความเชื่อในพุทธประวัติเล่าว่าข้าวมธุปายาสเป็นอาหารทิพย์ที่นางสุชาดาถวายแด่พระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้ และเป็นอาหารแห่งความเป็นสิริมงคลและอุดมสมบูรณ์ เชื่อกันว่าการกวนข้าวมธุปายาสเป็นการสร้างพลังมงคลให้กับผู้เข้าร่วมพิธีกรรมทำให้ชีวิตมีความสุขรุ่งเรืองและประสบความสำเร็จ ส่วนประเพณีทำบุญตักบาตรพระอุปคุตในคืนวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ ซึ่งตรงกับวันพูนขึ้นเป็นประเพณีที่มีความสำคัญและมีการจัดขึ้นอย่างแพร่หลายในหลายพื้นที่ของภาคเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะในจังหวัดที่มีความเข้มแข็งทางศาสนาและวัฒนธรรม เช่น เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง และแพร่ เป็นต้น ประเพณีนี้มีความสำคัญทั้งในด้านศาสนา วัฒนธรรม และเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นสิริมงคลในชุมชน เนื่องจากชุมชนเชื่อว่า พระอุปคุตเป็นพระสงฆ์ที่มีอิทธิฤทธิ์ในการปราบมาร ปกป้องพระพุทธศาสนา ทำให้พระพุทธศาสนาเกิดมีความมั่นคง

นายขวัญชัย รักษาพันธ์ ได้ริเริ่มประเพณีตักบาตรพระอุปคุตเทียงคิน เริ่มต้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๔ จนถึงปัจจุบัน หลังจากที่ได้ไปศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเองที่วัดอุปคุต อำเภอมะนัง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นเวลาหลายวัน และได้ร่วมกิจกรรมประเพณีการกวนข้าวมธุปายาสที่วัดอื่นเป็นเวลาหลายปี จึงได้คิดริเริ่มบูรณาการประเพณีนี้ขึ้นมาที่วัดเทพราชปวราราม เนื่องจากเห็นความหมายและประโยชน์ที่ช่วยส่งเสริมและสร้างความสามัคคีและความร่วมมือในชุมชน เป็นกิจกรรมที่มีคุณค่า สร้างความเป็นสิริมงคล ความเจริญรุ่งเรืองและความสุขในชีวิต หลังจากที่มีประเพณีตักบาตรพระอุปคุตเทียงคินมาเป็นเวลาหลายปี ในปีนี้ ๒๕๖๗ นายขวัญชัย รักษาพันธ์ จึงบูรณาการณัฒสานวัฒนธรรมร่วมสมัยด้วยการจัดประเพณีการกวนข้าวมธุปายาสเพื่อทำบุญตักบาตรพระอุปคุตที่วัดเทพราชปวราราม อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทราขึ้นมา ประเพณีนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นประเพณีบูรณาการผสานความคิดสร้างสรรค์โดยนักปราชญ์ภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้กลายเป็นประเพณีท้องถิ่นต่อไปในอนาคต

คณะผู้บริหารศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์ ได้มีส่วนร่วมในการจัดงานประเพณีตักบาตรพระอุปคุตเทียงคินหลายครั้ง โดยเฉพาะการจัดงานครั้งที่ ๔ เมื่อวันที่ ๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๗ โดยมีอธิการบดี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุทัย ศิริภักดิ์ (ในสมัยนั้น)

เป็นประธานฝ่ายฆราวาส มีอาจารย์อารียา บุญทวี ผู้อำนวยการศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น (ในสมัยนั้น) เป็นผู้ประสานงานในการดำเนินงานกับแกนนำสำคัญในการจัดกิจกรรมคือ นายขวัญชัย รักษาพันธ์และนายมานิช ชูทับทิม นายกองค์การบริหารส่วนตำบลเทพราช (ในสมัยนั้น)

กิจกรรมส่งเสริมประเพณีตักบาตรพระอุปคุตเทียงคีน พ.ศ. ๒๕๕๗

โดยศูนย์ศิลปะ วัฒนธรรมและท้องถิ่น ช่วยกันตกแต่งสถานที่และเข้าร่วมประเพณี

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันท์วิวัฒน์ ผู้บันทึกภาพ

ความหมายของข้าวมธุปายาส

คำว่า “มธุปายาส” มาจากภาษาบาลี ประกอบด้วยคำ ๒ คำ คือ คำว่า “มธุ” แปลว่า น้ำผึ้ง ส่วน คำว่า “ปายาส” แปลว่า ข้าวต้ม ดังนั้น คำว่า “มธุปายาส” จึงหมายถึง “ข้าวต้มน้ำผึ้ง” มีความหมายเพิ่มเติมในภาษาไทยของคำว่าข้าวมธุปายาส คือ ขนมหวานชนิดหนึ่ง ที่ทำจากข้าวต้มกะทิ น้ำตาลทราย ถั่วลิสงคั่ว ถั่วแดงคั่ว งาขาวคั่ว ลูกเกด เกล็ดมะพร้าวคั่ว และปรุงแต่งด้วยเครื่องเทศต่าง ๆ ข้าวมธุปายาสนี้ นิยมทำกันในงานบุญ งานมงคล และประเพณีต่าง ๆ

ข้าวมธุปายาส มีชื่อเรียกหลากหลายต่างกันไปตามความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น เช่น ข้าวทิพย์ ข้าวยาคุ ข้าวกระยาทิพย์ ข้าวยาโค มธุปายาสสาคุ เป็นต้น และมีประวัติความเป็นมาที่เกี่ยวข้องในทางพระพุทธศาสนา อาจแตกต่างกันไปตามแต่ละท้องถิ่น ตามคติความเชื่อของแต่ละชุมชน

ความเป็นมาของข้าวมธุปายาส

ข้าวมธุปายาส หรือ ข้าวทิพย์ ปรากฏในพุทธประวัติเล่าถึงเหตุการณ์ก่อนการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ว่านางสุชาดา บุตรสาวของเศรษฐีริมแม่น้ำเนรัญชรา อยู่หมู่บ้านเสนานิคม มีจิตศรัทธา จึงนำข้าวสาร เนย น้ำผึ้งและนมมาปรุงเป็นข้าวมธุปายาส ในคืนวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ (วันวิสาขบูชา) เพื่อถวายแด่เทวดา เนื่องจากนางสมปรารถนาในคำอธิษฐานของตนเอง นางสุชาดาเห็นพระโพธิสัตว์ (พระพุทธเจ้า) ประทับนั่งใต้ต้นนิโครธ เข้าใจผิดคิดว่าเป็นเทวดา จึงได้นำข้าวมธุปายาสใส่ถาดทองมาถวายพร้อมกับกล่าวอวยพรให้มโนรชของพระองค์สำเร็จเช่นเดียวกับของนาง หลังจากพระพุทธเจ้าเสวยข้าวมธุปายาสแล้ว พระองค์ได้นำถาดทองไปลอยที่ริมแม่น้ำเนรัญชรา และทรงอธิษฐานว่าหากพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ขอให้ถาดลอยทวนกระแสน้ำ ซึ่งถาดก็ลอยทวนกระแสน้ำจริง ๆ หลังจากนั้น พระองค์จึงเสด็จไปนั่งใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ทรงปฏิบัติจนตรัสรู้วัย ๔ และบรรลุสัมโพธิญาณเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ถือว่าภัตตาหารมื้อนี้มีส่วนสำคัญที่ทำให้พระองค์ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ด้วยเหตุนี้ ข้าวมธุปายาสจึงกลายเป็นอาหารสำคัญในพระพุทธศาสนา ทำให้พระมหาบุรุษมีกำลังใจในการบรรลุสัมโพธิญาณ ปัจจุบันข้าวมธุปายาสนิยมนำมาทำเป็นของหวานในงานบุญงานมงคลและประเพณีต่าง ๆ เพื่อเป็นสิริมงคล

นอกจากนี้ ยังมีความเป็นมาที่ปรากฏในพระธรรมบทตอนหนึ่งกล่าวว่า ในยุคของพระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสี สองพี่น้องชื่อ มหากาลและจุลกกาล ได้นำข้าวสาลีที่เพิ่งออกรวงไปต้มด้วยน้ำนมสด ผสมเนย น้ำตาล และน้ำผึ้ง แล้วนำไปถวายแด่พระพุทธองค์และสาวก พร้อมทั้งอธิษฐานขอให้ตนบรรลุธรรมก่อนคนอื่น หลังจากถวายแล้ว ข้าวที่ถูกเก็บรวงไปกลับองงามขึ้นมาอีก

ครั้ง จุลกาลจึงนำข้าวไปทำบุญต่อเนื่องอีก ๙ ครั้ง ผลบุญในครานั้นส่งผลในยุคของพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน ทำให้จุลกกาลได้เป็นอรหันตสาวกองค์แรกของโลก รู้จักกันในนามว่า พราหมณ์โกณฑัญญะ

ความหมายและความสำคัญของข้าวมธุปายาสในทางพุทธศาสนา โดยเชื่อว่าข้าวทิพย์เป็นอาหารศักดิ์สิทธิ์ที่เมื่อรับประทานพร้อมอธิษฐานจะสมความปรารถนา ประเทศไทยที่นับถือพุทธศาสนาเป็นหลักจึงให้ความสำคัญกับข้าวมธุปายาส และนำมาสู่การจัดประเพณีกวนข้าวมธุปายาส ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่ทำในเดือน ๑๐ ถือเป็นประเพณีโบราณที่มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลที่ ๑ ได้มีการฟื้นฟูประเพณีนี้ครั้งใหญ่ แต่ได้ถูกละเว้นไปในรัชกาลที่ ๒ และ ๓ ก่อนจะถูกฟื้นฟูอีกครั้งในรัชกาลที่ ๔ และปฏิบัติสืบมาจนถึงปัจจุบัน ประเพณีกวนข้าวมธุปายาส ถูกรักษาและปฏิบัติสืบทอดมาเป็นเวลานานจนถึงปัจจุบัน การปรุงข้าวมธุปายาสอาจลดน้อยลงทุกที เนื่องจากการจัดการและดำเนินการที่มีขั้นตอนที่หลากหลาย ซับซ้อน ต้องการความพิถีพิถันและประณีต รวมถึงความร่วมมือร่วมใจของคนในพื้นที่ หากขาดสิ่งใดไปย่อมทำให้ประเพณีไม่อาจสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี

ความสำคัญของประเพณีการกวนข้าวมธุปายาส

การกวนข้าวมธุปายาส เป็นพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่มีความสำคัญและมีบทบาทด้านความเชื่อที่ส่งผลต่อการดำเนินชีวิตของคนไทยในหลายด้านเป็นการผสมผสานระหว่างศาสนา วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อที่เป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่นที่สืบทอดมายาวนาน และยังคงมีบทบาทสำคัญในชีวิตของคนไทยจนถึงปัจจุบัน มธุปายาส เป็นสัญลักษณ์ของความสามัคคี เพราะต้องอาศัยความร่วมมือ ร่วมใจ ของคนในชุมชน ประเพณีนี้เป็นการถวายข้าวมธุปายาสแก่พระสงฆ์ เพื่อเป็นการบูชาพระพุทธเจ้า และพระธรรม เป็นการสร้างบุญบารมีและส่งเสริมการทำบุญในชุมชน อีกทั้งยังเป็นการสร้างความสามัคคีในชุมชน สืบสานประเพณีท้องถิ่น และเกิดการเรียนรู้และการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์จากรุ่นหนึ่งสู่รุ่นหนึ่ง ทำให้เยาวชนได้เรียนรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรมและประเพณีของตน ดังนั้นประเพณีการกวนข้าวมธุปายาส จึงเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญทั้งในด้านศาสนา สังคม วัฒนธรรม จิตใจ และเศรษฐกิจ การสืบสานและรักษาประเพณีนี้ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและสังคมโดยรวม

ประเพณีการกวนข้าวมธุปายาส มีความสำคัญและมีบทบาทหลายประการที่ส่งผลต่อชุมชนและสังคมในภาพรวม ดังนี้

๑. การสืบสานวัฒนธรรมและประเพณีที่สำคัญของท้องถิ่น ทำให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้และเข้าใจวัฒนธรรมของตนเอง เป็นการถ่ายทอดความเชื่อ ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและวิถีชีวิตดั้งเดิม

ของบรรพบุรุษ จากคนรุ่นเก่ามายังคนรุ่นใหม่ ช่วยให้คนรุ่นใหม่ได้เรียนรู้เกี่ยวกับประเพณีที่สำคัญของชุมชน สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของ การมีส่วนร่วมและเป็นเจ้าของวัฒนธรรมของตนเอง และสร้างความผูกพันกับศาสนาและความศรัทธาของชุมชน หากเยาวชนคนรุ่นใหม่สนใจและต่อยอด ประเพณีนี้ อาจกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นเพชรบูรณ์ในอนาคต

๒. การเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีและความสามัคคีในชุมชน โดยชาวบ้านจะมาช่วยกันเตรียมวัตถุดิบและร่วมกันกวนข้าวมธุปายาส เป็นการงานร่วมกันที่เสริมสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชน ประเพณีการกวนข้าวมธุปายาส เกิดขึ้นจากการงานร่วมกันตั้งแต่จุดเริ่มต้น คือชาวบ้านจะมาช่วยกันเตรียมวัตถุดิบ และชาวบ้านจะช่วยกันกวนข้าวมธุปายาสร่วมกัน ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สำคัญและต้องการความร่วมมือ ร่วมใจในโอกาสนี้ ชาวบ้านจะได้มีโอกาสพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นและร่วมมือกันทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีขึ้นและเสริมสร้างความสามัคคี และมีการแบ่งปันและการแจกจ่ายข้าวมธุปายาสให้กับชาวบ้านหรือการถวายในพิธีกรรมช่วยสร้างความรู้สึกรักและการให้และการรับซึ่งกันและกัน

๓. การปลูกฝังคุณธรรมและศีลธรรมในชุมชน เป็นการทำบุญโดยนำข้าวมธุปายาสที่กวนเสร็จแล้วไปถวายพระสงฆ์ ซึ่งเป็นการแสดงถึงการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนา เสริมสร้างจิตใจของชุมชนให้มี คุณธรรม การที่ชุมชนเข้าใจเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับการถวายข้าวมธุปายาส เป็นการปลูกฝังความเข้าใจในหลักธรรมและค่านิยมของพระพุทธศาสนา ช่วยสร้างจิตสำนึกของชุมชนเพื่อให้ปฏิบัติตามหลักธรรมและศีลธรรมในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้อง

๔. ประเพณีการกวนข้าวมธุปายาส สามารถส่งเสริมให้กลายเป็นกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ก่อให้เกิดการสร้างอัตลักษณ์ให้กับชุมชน ผ่านการประชาสัมพันธ์สร้างความสนใจให้กับนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติและเดินทางไปเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น เป็นโอกาสในการเผยแพร่วัฒนธรรมไทยให้กับชาวต่างชาติได้รู้จักและเข้าใจมากขึ้น

ประเพณีการกวนข้าวมธุปายาส จึงมีความสำคัญในสังคมไทยทั้งในด้านการเสริมสร้างความสามัคคีในชุมชน การสืบสานวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น การปลูกฝังคุณธรรมและศีลธรรม การเชื่อมโยงกับศาสนาและการบำเพ็ญกุศล รวมถึงการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม บทบาทของประเพณีนี้ช่วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนและสังคมโดยรวม

ความเชื่อเกี่ยวกับการกวนข้าวมธุปายาส

การกวนข้าวมธุปายาส เป็นประเพณีที่มีความเชื่อจากเรื่องราวในพระพุทธศาสนา โดยมีความเชื่อว่าข้าวมธุปายาสเป็นอาหารที่นางสุชาดาถวายแด่พระพุทธเจ้าก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้ และมีความสำคัญในการบำเพ็ญบุญและทำกุศล การกวนข้าวมธุปายาสและถวายแด่พระสงฆ์ถือเป็นการทำบุญที่มีอานิสงส์มาก ความหมายทางศาสนาและวัฒนธรรมที่สำคัญในสังคมไทย ความเชื่อเกี่ยวกับการกวนข้าวมธุปายาส แบ่งออกได้เป็น ๒ ประเด็น คือ

๑. ความเชื่อที่มีต่อการดำเนินชีวิต คือ มธุปายาส เชื่อกันว่า เป็นอาหารทิพย์ที่กินแล้วทำให้สุขภาพแข็งแรง เพราะเป็นอาหารที่ดี มีประโยชน์ต่อสุขภาพ มีคุณค่าทางโภชนาการสูง เนื่องจากมีส่วนผสมหลักจากธัญพืชและวัตถุดิบที่มีประโยชน์มากมาย เช่น ถั่ว งา และนม ธัญพืชต่าง ๆ ล้วนมีสรรพคุณที่ดีต่อสุขภาพ ช่วยเสริมระบบย่อยอาหาร ลดความเสี่ยงต่อโรคหัวใจและเบาหวาน ส่งเสริมระบบประสาทและการทำงานของกล้ามเนื้อ ส่วนผู้เข้าร่วมพิธีกวนข้าวมธุปายาส เชื่อว่าจะนำพาสิ่งดี ๆ ที่เปี่ยมสิริมงคล ความสุข ความสำเร็จมาสู่ชีวิต ในบางพื้นที่ พิธีกวนข้าวมธุปายาสยังแฝงไปด้วยความเชื่อเรื่องการเสริมดวงชะตา โดยมีการตั้งจิตอธิษฐานในขณะที่กวนข้าว เพื่อให้ได้สิ่งที่ปรารถนา และบางครั้งข้าวมธุปายาสยังถูกนำไปแบ่งปันแก่ผู้อื่นในชุมชน เป็นการแบ่งบุญให้กันและสร้างสิริมงคล

๒. ในอดีต ความเชื่อเกี่ยวกับหญิงสาวที่เข้าร่วมพิธีกรรมกวนข้าวมธุปายาสได้ให้ความสำคัญกับความบริสุทธิ์ของผู้หญิง โดยเชื่อว่าหญิงสาวพรหมจารีที่ยังไม่เคยผ่านการมีประจำเดือนมีความบริสุทธิ์ปราศจากมลทิน จึงเหมาะสมที่จะเป็นผู้เริ่มต้นกวนข้าวมธุปายาสในพิธี ซึ่งถือเป็นการเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับพิธีกรรม หลังจากที่หญิงสาวพรหมจารีได้เริ่มต้นกวนแล้ว คนอื่น ๆ ในชุมชนจึงเข้าร่วมกวนต่อไป อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน ความเชื่อเหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยทุกคนสามารถเข้าร่วมกวนข้าวมธุปายาสได้ เนื่องจากการรับศีลและรักษาศีลที่ทำให้ ผู้ร่วมพิธีทุกคนบริสุทธิ์แล้ว หลังจากประธานในพิธีได้เริ่มกวนข้าวมธุปายาสแล้วจึงให้คนอื่น ๆ เข้าร่วมกวนต่อได้ เนื่องจากกระบวนการกวนข้าวใช้เวลาและต้องการความร่วมมือจากผู้เข้าร่วมพิธีจำนวนมาก แต่ด้วยบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป ประเพณีกวนข้าวมธุปายาสจึงค่อย ๆ เสื่อมความนิยมลงตามกาลเวลา อย่างไรก็ตาม พิธีกรรมนี้ยังคงมีความสำคัญในแง่ของการเสริมสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน และการสืบทอดประเพณีของไทย ความสำคัญของพิธีกรรมนี้อยู่ที่การสร้างความร่วมมือและความสามัคคีในชุมชน

ความเชื่อทั้งสองสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อของชุมชนที่มีต่อพระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สำคัญสูงสุด พิธีกรรมและผู้ประกอบพิธีกรรมต้องสะอาด บริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา ใจ

ประเพณีกวนข้าวมธุปายาสที่วัดเทพราชปวราราม อำเภอบ้านโพธิ์

นายขวัญชัย รักษาพันธ์ จัดประเพณีกวนข้าวมธุปายาสที่วัดเทพราชปวรารามขึ้นครั้งแรกในปี ๒๕๖๗ โดยมีวัตถุประสงค์ให้เป็นประเพณีสำคัญของท้องถิ่นในชุมชน และต่อยอดด้วยการนำข้าวมธุปายาสไปทำบุญตักบาตรพระอุปัชฌาย์ ในเวลาเที่ยงคืน ตรงกับวันพุธขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ซึ่งใน พ.ศ. ๒๕๖๗ นี้ตรงกับวิสาขบูชาพอดี ประเพณีกวนข้าวมธุปายาสเป็นประเพณีที่ผสมผสานบูรณาการ ศาสตร์ความรู้ทุกด้านเข้าเป็นประเพณีเดียวกัน คือ ศาสนา วัฒนธรรม เกษตรอินทรีย์ เทคโนโลยี เพื่อให้กิจกรรมที่เสริมสร้างความสามัคคีในชุมชน และสืบสานวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นให้อยู่คู่กับสังคม เป็นกระบวนการสร้างศรัทธาของพุทธศาสนิกชนที่สืบทอดกันมาครั้งโบราณกาลในถิ่นอันมาเริ่มต้นในชุมชนเทพราชแห่งนี้ โดยเริ่มต้นจากความเชื่อและความศรัทธาของชาวบ้านที่ช่วยกันนำผลผลิตทางการเกษตรอินทรีย์มาร่วมกันกวนเป็นข้าวมธุปายาส บรรจุเป็นถุงขนาดเล็กเพื่อแจกให้ทุกคนที่มาร่วมงาน ทุกคนจะได้รับข้าวปายาส ๕ ถุง เพื่อถวายแด่พระอุปัชฌาย์ พระภิกษุสงฆ์ พ่อ แม่ และตนเองกินเป็นสิริมงคล ถือได้ว่าการกวนข้าวมธุปายาสในครั้งนี้เป็นการสร้างบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ และผลบุญเหล่านี้จะส่งผลให้ทุกคนมีความเจริญรุ่งเรือง อุดมสมบูรณ์ มีสุขภาพดีตลอดไป

ชาวบ้านช่วยกันกวนข้าวมธุปายาสตั้งแต่เวลา ๑๕.๐๐ - ๒๑.๐๐ น.

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวิวัฒน์ ผู้บันทึกภาพ

จึงเห็นได้ว่า ประเพณีกวนข้าวมธุปายาส สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อและยึดมั่นในพุทธศาสนาเป็นการสร้างบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่ รวมถึงสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตในด้านอาชีพเกษตรกรรมที่อาศัยการร่วมมือและการทำงานร่วมกันในด้านการเกษตร และวิถีชีวิตแห่งชาวพุทธที่ช่วยอนุรักษ์ประเพณีและสืบทอดภูมิปัญญาอันดีงาม ส่งเสริมความสามัคคีของคนในชุมชน เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสมาชิกในสังคม โดยเฉพาะในชุมชนที่มีพื้นฐานทางเกษตรกรรม การรวมตัวกันเพื่อกวนข้าวยังเป็นโอกาสในการถ่ายทอดความรู้และวิถีชีวิตจาก รุ่นสู่รุ่น ซึ่งเป็นการรักษาและสืบสานวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น

วัสดุ – อุปกรณ์ การกวนข้าวมธุปายาส

การกวนข้าวมธุปายาส เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วม มีพิธีกรรมหลายขั้นตอนและใช้งบประมาณในการดำเนินงานค่อนข้างสูง นายขวัญชัย รักษาพันธ์ ต้องวางแผนในการดำเนินงานอย่างมีแบบแผน เตรียมสิ่งของต่าง ๆ จำนวนมาก เตรียมวัสดุอุปกรณ์ให้พร้อมและเหมาะสมกับท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความพร้อมเมื่อพิธีกรรมเริ่มต้นและลดเวลาการกวนข้าวมธุปายาสให้น้อยลงโดยให้ทุกคนช่วยกันด้วยการต้มธัญพืชให้สุกก่อนแล้ว เพื่อลดเวลาการกวนและประหยัดแรงงานในการกวน มีการผสมผสานเทคโนโลยีช่วยกวนข้าวมธุปายาส ในที่นี้ ขอแบ่งวัสดุสำหรับการกวนข้าวมธุปายาสออกเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

๑. อุปกรณ์หลัก คือ อุปกรณ์สำคัญที่ต้องเตรียมให้พร้อมและจัดวางในตำแหน่งที่เหมาะสมสำหรับการประกอบพิธีกรรม เช่น กระทะใบใหญ่ ไม้พาย ตวงถ้วย ช้อนส้อม เครื่องกวน ถังแก๊ส ถ่าน ไม้สำหรับหุงต้ม สามารถจำแนกออกเป็น ๓ แบบ คือ

แบบที่ ๑ ใช้เตาถ่านและใช้แรงงานคนในการกวน โดยจัดหาไม้พายสำหรับกวนอย่างน้อย ๒ – ๓ เล่ม ต่อ ๑ กระทะ เพื่อให้การกวนได้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

เตาถ่าน สำหรับก่อไฟเพื่อกวนข้าวมธุปายาส

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทิวัฒน์

แบบที่ ๒ แบบใช้เตาแก๊สและใช้แรงงานคนในการกวน โดยจัดหาไม้พายสำหรับกวนอย่างน้อย ๒ – ๓ เล่ม ต่อ ๑ กระทะ เพื่อให้การกวนได้ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

เตาแก๊สเพื่อกวนข้าวมธุปายาส

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวิวัฒน์

แบบที่ ๓ เครื่องกวนแบบใช้ไฟฟ้า ให้ความร้อนด้วยแก๊ส ประกอบด้วยแท่นคานเหล็ก มอเตอร์ไฟฟ้า อ่างสแตนเลส ใบพายเหล็ก

เครื่องกวนแบบใช้ไฟฟ้าเพื่อกวนข้าวมธุปายาส

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวิวัฒน์

๒. วัสดุหลัก คือ ธัญพืช องค์ประกอบสำคัญในในพิธีกรรมกวนข้าวมธุปายาส เน้นผลิตผลทางการเกษตรที่ปลอดภัย คือ ธัญพืชอินทรีย์และเกษตรอินทรีย์ ที่ได้รับจากเครือข่ายสิกรรมมากกว่า ๘๐ ชนิด ได้แก่ ธัญพืชประเภทธัญ เช่น ถั่วลิสง ถั่วเขียว ถั่วแดง ถั่วดำ ถั่วลูกไก่ เป็นต้น เมล็ดพืช เช่น เมล็ดทานตะวัน เมล็ดฟักทอง เมล็ดเจีย เมล็ดแฟลกซ์ซีด เมล็ดถั่วเหลือง เมล็ดแตง และธัญพืชอื่น เช่น ข้าวโพดข้าวข้าวฟ่าง งา ลูกเดือย ข้าวกล้อง ข้าวไรซ์เบอร์รี่ ข้าวตอก เผือก มัน

เมล็ดบัว มะพร้าวอ่อน ผลไม้สด นอกจากนี้ยังมีวัตถุดิบอื่น ๆ ที่นิยมนำมาใส่ในข้าวมธุปายาส เช่น ผลไม้แห้ง ได้แก่ ลูกเกด อินทผลัม เม็ดมะม่วงหิมพานต์ ฯลฯ ทั้งนี้ชนิดและปริมาณของธัญพืชและวัตถุดิบอื่นที่นำมาใส่ในข้าวมธุปายาสอาจแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับสูตรและความชอบของแต่ละท้องถิ่น

ธัญพืชที่ต้มแล้วนำบดรวมกันนำไปกวนเพื่อย่นระยะเวลาในการกวนข้าวมธุปายาสให้น้อยลง

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทิวัฒน์

๓. วัตถุดิบเสริม คือ เครื่องปรุงให้ข้าวมธุปายาสมีรสชาติและมีสีที่สวยงาม เช่น กะทิ น้ำเปล่า น้ำตาลทราย เกลือ เนย นมข้น น้ำผึ้ง นำนม น้ำอ้อย เป็นต้น ผลผลิตทางเกษตรอินทรีย์ทั้งหมด ได้มาจากเครือข่ายทั่วประเทศ

เครื่องปรุงเพื่อเพิ่มรสชาติและส่วนผสมสำคัญของข้าวมธุปายาส

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทิวัฒน์

ความหมายของธัญพืชที่นำมาถนอมข้าวมธุปายาส

การใช้ธัญพืชในพิธีถนอมข้าวมธุปายาสเป็นการผสมผสานความหมายทางศาสนาและวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน ธัญพืชแต่ละชนิดมีความหมายและคุณค่าเฉพาะตัวที่เป็นสิริมงคล การนำมาประกอบในพิธีถนอมข้าวมธุปายาสจึงไม่เพียงแต่เป็นการเสริมสร้างพลังและความเจริญรุ่งเรืองให้กับผู้ที่บริโภค แต่ยังเป็นการสืบสานและส่งต่อประเพณีทางศาสนาและวัฒนธรรมที่มีคุณค่าแก่คนรุ่นหลัง ในที่นี้จะอธิบายความหมายของธัญพืชหลัก ๆ ที่นำมาใช้ในการประกอบพิธีกรรมถนอมข้าวมธุปายาสดังนี้

ข้าวสาร เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และการเจริญเติบโต ข้าวถือเป็นอาหารหลักของคนไทยและมีความสำคัญทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม การใช้ข้าวสารในการถนอมข้าวมธุปายาสเป็นการเสริมสร้างความเป็นสิริมงคลและการเจริญรุ่งเรืองให้กับชีวิตและครอบครัว

ถั่ว เป็นสัญลักษณ์ของความแข็งแรงและความอุดมสมบูรณ์ ถั่วมีโปรตีนสูงและเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ การใส่ถั่วลงในข้าวมธุปายาสเป็นการเสริมสร้างพลังงานและความแข็งแรงให้กับผู้ที่บริโภค

งา เป็นสัญลักษณ์ของความละเอียดอ่อนและความมั่งคั่ง งามีคุณค่าทางโภชนาการสูงและเป็นแหล่งของไขมันที่ดี การใส่งาลงในข้าวมธุปายาสเป็นการเสริมสร้างสุขภาพและความมั่งคั่งให้กับผู้ที่บริโภค

ถั่วลิสง เป็นสัญลักษณ์ของความแข็งแรงและความอดทน ถั่วลิสงมีคุณค่าทางโภชนาการสูงและเป็นแหล่งของโปรตีน การใส่ถั่วลิสงลงในข้าวมธุปายาสเป็นการเสริมสร้างความแข็งแรงและความอดทนให้กับผู้ที่บริโภค

ข้าวโพด เป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์และการเจริญเติบโต ข้าวโพดเป็นแหล่งของคาร์โบไฮเดรตและใยอาหาร การใส่ข้าวโพดลงในข้าวมธุปายาสเป็นการเสริมสร้างความอุดมสมบูรณ์และการเจริญเติบโตให้กับผู้ที่บริโภค

มะพร้าว เป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์และความชุ่มชื้น มะพร้าวมีคุณค่าทางโภชนาการสูงและเป็นแหล่งของไขมันที่ดี การใส่มะพร้าวลงในข้าวมธุปายาสเป็นการเสริมสร้างความบริสุทธิ์และความชุ่มชื้นให้กับผู้ที่บริโภค

น้ำผึ้ง เป็นสัญลักษณ์ของความหวานและความสุข น้ำผึ้งมีคุณค่าทางโภชนาการสูงและมีประโยชน์ต่อสุขภาพ การใส่น้ำผึ้งลงในข้าวมธุปายาสเป็นการเสริมสร้างความหวานและความสุขให้กับผู้ที่บริโภค

การกวนข้าวมธุปายาสด้วยส่วนผสมเหล่านี้ เป็นการนำเอาความหมายและคุณค่าทางศาสนา และวัฒนธรรมมาผสมผสานกัน ทำให้พิธีกรรมนี้มีความศักดิ์สิทธิ์และมีความหมายลึกซึ้งต่อผู้ที่ร่วมพิธีและผู้ที่ได้รับประทานข้าวมธุปายาส ถือเป็นการสืบสานประเพณีและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีในชุมชน ทั้งยังเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นสิริมงคลในชุมชนอย่างยั่งยืน

เคล็ดลับ การใช้ข้าวเหนียวจะทำให้ข้าวมธุปายาสมีเนื้อสัมผัสเหนียวนุ่มอร่อยยิ่งขึ้น การใส่เกล็ดมะพร้าวจะช่วยเพิ่มความหอมและความอร่อยให้กับข้าวมธุปายาส การใส่ลูกเกดจะช่วยเพิ่มรสชาติหวาน อมเปรี้ยวให้กับข้าวมธุปายาส ข้าวมธุปายาสเป็นขนมหวานที่นิยมทำกันในงานบุญงานมงคลและประเพณีต่าง ๆ เป็นการสืบทอดวัฒนธรรมประเพณีและภูมิปัญญาของท้องถิ่นให้กับรุ่นหลัง และยังเป็นการสร้างบุญกุศลและแบ่งปันความสุขให้กับผู้อื่นอีกด้วย

คุณค่าทางโภชนาการของข้าวมธุปายาส

ข้าวมธุปายาส เป็นขนมหวานที่นิยมทำกันในงานบุญ งานมงคล และประเพณีต่าง ๆ มีประโยชน์ต่อสุขภาพหลายประการ ดังนี้

๑. อุดมไปด้วยสารอาหาร ข้าวมธุปายาสมักทำจากข้าว กะทิ น้ำตาล ถั่วและผลไม้แห้งล้วนเป็นแหล่งของคาร์โบไฮเดรต โปรตีน ไขมันดี วิตามินและแร่ธาตุที่จำเป็นต่อร่างกาย

๒. เสริมสร้างพลังงาน ข้าวมธุปายาสเป็นแหล่งคาร์โบไฮเดรตซึ่งเป็นแหล่งพลังงานหลักของร่างกายช่วยให้ร่างกายมีพลังงานในการทำกิจกรรมต่าง ๆ

๓. บำรุงสมอง ข้าวมธุปายาสใส่ถั่วและผลไม้แห้งซึ่งเป็นแหล่งของโอเมก้า ๓ ที่ช่วยบำรุงสมองเพิ่มความจำและลดความเสี่ยงต่อโรคอัลไซเมอร์

๔. บำรุงระบบย่อยอาหาร ข้าวมธุปายาสใส่ข้าวกล้องหรือข้าวโอ๊ตซึ่งเป็นแหล่งของใยอาหารที่ช่วยบำรุงระบบย่อยอาหารป้องกันอาการท้องผูก

๕. เสริมสร้างระบบภูมิคุ้มกัน ข้าวมธุปายาสใส่ถั่วและผลไม้แห้งซึ่งเป็นแหล่งของวิตามินซีและวิตามินอีที่ช่วยเสริมสร้างระบบภูมิคุ้มกันของร่างกาย

๖. ป้องกันโรคหัวใจ ข้าวมธุปายาสใส่ถั่วและผลไม้แห้งซึ่งเป็นแหล่งของไขมันดีที่ช่วยลดคอเลสเตอรอลและป้องกันโรคหัวใจ

๗. ช่วยให้นอนหลับสบาย ข้าวมธุปายาสใส่ธัญพืช เช่น งาขาวและลูกเกดซึ่งเป็นแหล่งของแมกนีเซียมที่ช่วยให้นอนหลับสบาย

อย่างไรก็ตาม การทานข้าวมธุปายาสควรทานในปริมาณที่เหมาะสม ไม่ควรรับประทานมากเกินไปเพราะอาจทำให้เกิดโรคอ้วนและโรคเรื้อรังต่าง ๆ ได้

พิธีพราหมณ์ในการกวนข้าวมธุปายาส

ข้าวมธุปายาสเป็นอาหารที่รวมโอชารส เมื่อชาวบ้านได้บริโภคแล้วจะได้รับประโยชน์ มีคุณค่าทางอาหารครบถ้วนตามหลักโภชนาการสมกับเป็นข้าวทิพย์ ยากที่จะทำขึ้นบริโภคเองได้ เมื่อผู้ใดได้บริโภคแล้วจะทำให้มีกำลังแข็งแรง มีคุณค่าอาหาร ประเพณีกวนข้าวมธุปายาส เชื่อกันว่าแต่เดิมนั้นกระทำโดยพราหมณ์ตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ เมื่อพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางอิทธิพลพราหมณ์ที่เจริญมาก่อน เมื่อมีพราหมณ์เป็นจำนวนมากเปลี่ยนมานับถือพุทธศาสนาได้นำเอาพิธีการต่าง ๆ ที่ตนเคยทำมาปฏิบัติต่อไปด้วยความเคยชิน ดังนั้น พุทธศาสนิกชนจึงผสมผสานประเพณีพราหมณ์เข้ามาในพุทธศาสนา มาก จนบางครั้งก็ไม่ว่าในขั้นตอนใดเป็นประเพณีอันเนื่องด้วยศาสนาพุทธหรือศาสนาพราหมณ์ เดิมประเพณีกวนข้าวมธุปายาส เป็นพระราชพิธีที่กระทำกันในเดือน ๑๐ มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา แต่ยกเลิกในสมัยรัชกาลที่ ๒ และ รัชกาลที่ ๓ และได้รับการฟื้นฟูในสมัยรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา

ชาวบ้านที่ร่วมพิธีกรรมรับมอบสาธุสิญจจากพราหมณ์แล้วให้ผู้ใหญ่ที่เคารพ

ผูกข้อมือ

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์

ประเพณีกวนข้าวมธุปายาสที่วัดเทพราชปวราราม มีการเพิ่มพิธีพราหมณ์เข้ามา เพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิมที่ว่าพิธีกรรมนี้เคยมีขั้นตอนพราหมณ์มาก่อน พิธีกรรมพราหมณ์มีบทบาทสำคัญในช่วงต่าง ๆ ของพิธีกรรม เนื่องจากพิธีพราหมณ์มักผสมผสานในพิธีกรรมของพระพุทธศาสนาเสมอ พราหมณ์เป็นผู้ที่มีความรู้ในพิธีกรรมอย่างดี จะเริ่มต้นด้วยการบวงสรวงเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อขอพรให้การจัดงานประสบความสำเร็จและปลอดภัย พิธีบวงสรวงนี้มักจะมีการจุดธูปเทียน บูชาเครื่องสักการะต่าง ๆ และการสวดมนต์เพื่อเรียกสิ่งศักดิ์สิทธิ์เข้าร่วมพิธี ในระหว่างการกวนข้าวมธุปายาส พิธีพราหมณ์จะมีบทบาทในการสวดมนต์และกล่าวคำบูชาเพื่อเป็นการขอพรและเสริมสร้างความเป็นสิริมงคลให้กับข้าวมธุปายาส พราหมณ์จะทำการอวยพรและเสริมสร้างความเป็นสิริมงคลด้วยการผูกข้อมือสาธุสิญจให้กับผู้ที่ไปร่วมกิจกรรม สาธุสิญจที่ผูกข้อมือ เป็นสาธุสิญจที่ผ่านพิธีกรรมการเจริญพระพุทธมนต์ของพระสงฆ์

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมการกวนข้าวมธุปายาส

การประกอบพิธีกรรมในการกวนข้าวมธุปายาส มีขั้นตอนดังนี้

๑. การจัดพื้นที่สำหรับประกอบพิธีกรรม เครื่องประดับสถานที่ มีการกั้นบริเวณเป็น ๔ เหลี่ยมด้วยการสานไม้ไผ่โดยรอบ เรียกว่า ราชวัตร ฉัตร ธง ผูกต้นกล้วย อ้อย ทั้ง ๔ มุม ประดับด้วย

ธงไชย มีที่นั่งสำหรับ พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีกรรม การจัดพื้นที่สำหรับประกอบพิธีกรรม มีการจัดตั้ง โต๊ะหมู่บูชา นิยมที่จะหันไปทางทิศตะวันออก หรือทิศเหนือ และโต๊ะหมู่บูชานั้นจะอยู่ทางขวามือของที่นั่ง สำหรับพระสงฆ์รูปแรก จัดเตรียมเก้าอี้ที่นั่งสำหรับพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ มีการตั้งอุปกรณ์ สำหรับการกวนข้าวมธุปายาสด้านหน้าอาสนะสงฆ์

อาจารย์ ดร.จินดา เนื่องจำนงค์ ประธานในพิธีจุดธูปเทียนและเทียนน้ำพระพุทธมนต์

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์

๒. เมื่อพระสงฆ์เดินทางมาถึงสถานที่พิธีกรรมแล้ว เวลา ๑๕.๐๐ น. มัคคานายกเชิญประธานในพิธีจุดธูปเทียนที่โต๊ะหมู่บูชาเริ่มต้นที่เทียนทางด้านขวาของพระพุทธรูปก่อน มาจุดเทียนทางด้านซ้าย จุดธูป จากนั้นกราบพระพุทธรูป ๓ ครั้ง แล้วกล่าวคำบูชาพระรัตนตรัย กล่าวอาราธนาศีล ๕ พระสงฆ์ให้ศีล หลังจากนั้น มัคคานายกกล่าวอาราธนาพระปริตร พระสงฆ์เริ่มเจริญพระพุทธมนต์ จนถึงบท สวดมงคล ๓๘ ประการ มัคคานายกจึงเชิญประธานในพิธีจุดเทียนน้ำมันที่ขันน้ำมันต์

๓. เมื่อพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์ถึงบทบูชาพระรัตนตรัย มัคคานายกจึงเชิญประธานในพิธี เทน้ำมันสำหรับการกวนข้าวมธุปายาสและกะทิลงในกระทะที่ติดไฟเรียบร้อยแล้ว หลังจากนั้นจึงได้เชิญผู้มีอาวุโสเทน้ำมันลงในกระทะสำหรับการกวนข้าวมธุปายาสและกะทิลงในกระทะใบที่ ๒ และกระทะใบที่ ๓ หลังจากนั้นจึงค่อยให้ชาวบ้านมาร่วมตักข้าวมธุปายาสและส่วนผสมอื่นลงในกระทะจนครบทุกคน

ประธานในพิธี เริ่มประกอบพิธีกวนข้าวมธุปายาสพร้อมกับชาวบ้านที่มาร่วมพิธี

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์

๔. ชาวบ้านนั่งฟังพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์เสร็จแล้ว ตัวแทนพระเคนไทยธรรมแก่พระสงฆ์ และพระสงฆ์อนุโมทนาเป็นภาษาบาลี เป็นเสร็จพิธีสงฆ์ หลังจากนั้นชาวบ้านที่มาร่วมกิจกรรมจะ สลับกันกวนข้าวมธุปายาสจนเสร็จ ใช้เวลาประมาณ ๗ ชั่วโมง

หลังจากที่ทุกคนร่วมพิธีกวนข้าวมธุปายาสแล้ว ผู้นำในพิธีร่วมกันถ่ายภาพ

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันท์วิวัฒน์

ข้าวมธุปายาส ๕ ก้อน/ ๕ ถุง

หลังจากการกวนข้าวมธุปายาสเป็นเวลา ๗ - ๙ ชั่วโมงแล้ว ข้าวมธุปายาสที่ถูกกวนจนได้ที่แล้วถูกตักขึ้นมาใส่ลงในถาดเพื่อพักไว้จนเย็นตัวลง จากนั้นชาวบ้านจึงช่วยกันตักบรรจุใส่ถุงแบบมีชิปล็อก สำหรับแจกให้คนที่มาร่วมกิจกรรม โดยแจกคนละ ๕ ถุง ยึดหลักคิดคือ ก้อนที่ ๑ บูชาพระพุทธเจ้า ก้อนที่ ๒ บูชาพระอุปัชฌาย์ ก้อนที่ ๓ บูชาพระสงฆ์ ก้อนที่ ๔ บูชาพ่อและแม่ และก้อนที่ ๕ กินเป็นมงคลสำหรับตนเอง

ชาวบ้านช่วยกันบรรจุข้าวมธุปายาสที่กวนเสร็จแล้วใส่ถุงซิปลเพื่อแจกให้ผู้มาร่วมพิธี

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์

ความเป็นมาของพระอุปคุต

พระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนาที่ไม่ปรากฏชื่อในคัมภีร์หลัก คือ พระไตรปิฎก ฉบับหลวงแต่มีชื่อและประวัติในคัมภีร์บาลีอื่น ๆ ที่แต่งขึ้นในสมัยหลัง คือ คัมภีร์โลกบัญญัติของพม่า และวรรณกรรมปฐมสมโพธิ โดยคัมภีร์บาลีมักเรียกว่า “พระกีสนาค-อุปคุตต์” และ “พระอุปคุตต์” เรื่องพระอุปคุตในคัมภีร์นี้ เป็นเรื่องเล่าที่เก่าแก่แพร่หลายเป็นที่รู้จักในหมู่ชาวพุทธในหลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในไทย พม่า และลาว เรื่องราวของพระอุปคุต ปรากฏในตำนานพระพุทธศาสนาและเรื่องเล่าท้องถิ่นไทย ใน ๓ ลักษณะ คือ

๑) พระอุปคุต เป็นพระสาวกในสมัยหลังพุทธกาล ว่าเป็นพระภิกษุผู้ทรงศีลอันเคร่งครัดและมีอิทธิฤทธิ์ในการปราบมาร เป็นพระภิกษุที่มีความโดดเด่นด้านการเทศนาสั่งสอน อาศัยอยู่ในแคว้นมธูรา อินเดียตอนเหนือ เป็นพระอรหันตสาวกสมัยหลังพุทธกาล อยู่ระหว่างช่วงรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช ประมาณปี พ.ศ. ๒๗๔ คัมภีร์อโศกาทานได้กล่าวถึงประวัติของพระอุปคุตว่า พระเจ้าอโศกมหาราชเลื่อมใสศรัทธาพระอุปคุตมาก และได้นิมนต์พระอุปคุตเป็นผู้นำเสด็จนมัสการบูชาในสถานในพุทธศาสนาและอธิบายประวัติสถานที่ นอกจากนี้มีผู้สันนิษฐานว่าพระอุปคุตเป็นพระภิกษุในนิกายสรวาสตินวาท เป็นพระป่าและมีสานุศิษย์จำนวนมากทางด้านการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน หลังจากมรณภาพแล้วอารามของพระอุปคุตบนภูเขาใกล้เมืองมธูราได้กลายเป็นศูนย์กลางของการจาริกปฏิบัติธรรม จนถึงสมัยพุทธศตวรรษที่ ๗

๒) ความเชื่อที่ว่าพระอุปคุตเป็นพระอรหันต์ผู้มีอิทธิฤทธิ์มากและยังมีชีวิตอยู่จนถึงปัจจุบัน อาศัยอยู่ที่สะดือทะเล โดยเนรมิตปราสาทแก้ว มีฤทธิ์มากจนสามารถปราบมารได้ ตามตำนานเล่าว่า พระเจ้าอโศกมหาราชผู้ที่ได้หันมานับถือพระพุทธศาสนาและต้องการจัดงานงานสมโภชพระบรมสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้า ได้ขอให้พระอุปคุตออกมาจากที่บำเพ็ญเพียรเพื่อช่วยป้องกันงานพิธีจากการขัดขวางของพญามาร หรือ พญาวัสสวดีมาร ผู้ที่เป็นศัตรูของพระพุทธเจ้าและพยายามขัดขวางพระพุทธศาสนา พระอุปคุตได้ใช้วิธีการที่เรียกว่า “บิณฑบาตน้ำ” คือ พระอุปคุตได้ใช้บาตรสำหรับใส่น้ำที่มีความศักดิ์สิทธิ์และทรงอิทธิฤทธิ์ โดยท่านได้เสกน้ำในบาตรให้กลายเป็นสิ่งที่มีพลังในการขังหรือจำกัดอำนาจของพญามาร พญามารที่ไม่สามารถหลบหนีจากบาตรน้ำนี้ได้ จึงต้องยอมแพ้และไม่สามารถขัดขวางงานพิธีได้อีก ด้วยเหตุนี้จึงเรียกว่า พญามารได้พ่ายแพ้ต่ออิทธิฤทธิ์ของพระอุปคุต

พระมหาอุปคุตปางต่าง ๆ ที่วัดอุปคุต เชียงใหม่

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันท์วิวัฒน์

๓) ความเชื่อที่ว่าพระอุปคุต มีความสัมพันธ์กับความอุดมสมบูรณ์คือ มีอำนาจควบคุมน้ำและฝนฟ้า และสามารถบันดาลโชคลาภ คติความเชื่อดังกล่าวส่งผลให้พระอุปคุตปรากฏอยู่ในประเพณีและพิธีกรรมของสังคมวัฒนธรรมไทยอย่างกว้างขวางกลายเป็นที่มาของประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ในหลายท้องถิ่น ด้วยความเชื่อที่ว่าพระอุปคุตมีความสัมพันธ์กับความอุดมสมบูรณ์นี้ มีการกล่าวถึงในหลายวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นของไทย โดยเฉพาะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือของประเทศ ซึ่งพระอุปคุตถือว่าเป็นพระอรหันต์ที่มีพลังในการปกป้องพุทธศาสนาและยังสามารถดึงดูดความอุดมสมบูรณ์ให้กับผู้ที่บูชา ผู้เขียนเคยเข้าร่วมงานประเพณีผีตาโขน จังหวัดเลย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขน จะมีการนำหินจากแม่น้ำหมันมาตั้งเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับพระอุปคุตในตอนเช้า ชาวบ้านเชื่อว่าพระอุปคุตมีอำนาจในการนำพาความอุดมสมบูรณ์

และความโชคดีมาให้ชุมชน จึงมีพิธีกรรมเชิญพระอุปคุตขึ้นจากน้ำในช่วงเริ่มต้นของงาน เพื่อขอความอุดมสมบูรณ์และปัดเป่าสิ่งชั่วร้าย

การอัญเชิญพระอุปคุตมาคุ้มครองงานสำคัญ พบมากในภาคเหนือและภาคอีสาน เพราะเชื่อว่าพระอุปคุต มีอิทธิฤทธิ์มากจนสามารถทำให้อุปสรรคต่าง ๆ ผ่านพ้นไปได้ การจัดงานที่อัญเชิญพระอุปคุตมาคุ้มครองทำให้งานนั้นสำเร็จราบรื่นลงไปด้วยดี มีขบวนแห่พระอุปคุตมาไว้ในงานปอยหลวง เพื่อป้องกันอุปสรรคของชาวล้านนา เช่น งานนมัสการพระธาตุหริภุญชัย และการอัญเชิญพระอุปคุตมาในงานของจังหวัดต่าง ๆ ในภาคอีสาน เช่น งานบุญมหาชาติหรือประเพณีผีตาโชน เพื่อขอพรและป้องกันภัยพิบัติ ผู้ที่ร่วมพิธีนี้เชื่อว่าจะได้รับความคุ้มครองและโชคลาภ ความเชื่อเหล่านี้แสดงถึงการผสมผสานระหว่างความเชื่อในพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งพระอุปคุตไม่ได้เป็นเพียงแค่อุปนิสัยของการปกป้องศาสนาเท่านั้น แต่ยังเป็นตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์และโชคลาภที่ผู้คนในท้องถิ่นต่าง ๆ เชื้อถือและนับถือมาตลอด

รูปลักษณะ (ปาง) ของพระอุปคุต

ความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปคุต ทำให้เกิดวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นที่แตกต่างกัน สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อของชุมชนท้องถิ่นที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดอิทธิพลต่อวิถีชีวิตและประเพณีที่หลากหลาย จนทำให้เกิดการสร้างรูปลักษณะของพระอุปคุตปางต่าง ๆ การที่พระอุปคุตมีหลายปางเนื่องจากการแสดงออกถึงความหลากหลายของบทบาทและความหมายของคติชนท้องถิ่น ความแตกต่างของปางต่าง ๆ กลายเป็นระบบพิธีกรรมที่แตกต่างกันตามแต่ละภูมิภาค หรือชุมชนอาจมีการแสดงออกถึงความศรัทธาในรูปแบบที่แตกต่างกันไป มีการสร้างปางที่สะท้อนถึงวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นนั้น ๆ ในที่นี้ ขอยกตัวอย่างปางพระอุปคุตที่ได้รับความนิยม คือ

๑. พระอุปคุตปางบัวเข็ม (ทั่วไป)

พระอุปคุตปางบัวเข็มนี้มีรูปลักษณะเด่นชัด คือ นั่งขัดสมาธิบนดอกบัวหรือฐานบัว มือขวาวางไว้บนเข่า วางเท้าขวามือซ้าย และวางมือทั้งสองข้างบนตัก โดยฝ่ามือหงายขึ้น มือขวาวางซ้อนบนมือซ้าย ใบหน้าตั้งตรงแสดงถึงความสงบและสำรวม ดวงตาหลับพริ้ม มีอุณาโลมระหว่างหน้าผาก ศีรษะมีดอกบัวคลุม สวมใส่จีวรแบบพระพุทธรูปทั่วไป พระอุปคุตปางนี้สะท้อนถึงความเชื่อในการบูชาว่า ผู้บูชาจะเป็นผู้บริสุทธิ์และการหลุดพ้นจากความทุกข์ การปกป้องและคุ้มครองจากภัยอันตรายทั้งทางกายและทางใจ และการเข้าถึงปัญญาและการรู้แจ้งในธรรมะอย่างลึกซึ้ง

พระอุคุตปางบัวเข็ม (ทั่วไป)

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์

๒. พระอุคุตปางบัวเข็ม (หลักตา)

พระอุคุตปางบัวเข็มนี้นี้มีรูปลักษณะเด่นชัด คือ นั่งขัดสมาธิบนดอกบัวหรือฐานบัว มือขวาวางไว้บนเข่า วางเท้าขวาวบนเท้าซ้าย และวางมือทั้งสองข้างบนตัก โดยฝ่ามือหงายขึ้น มือขวาวางซ้อนบนมือซ้าย ดวงตาหลับหรือมองลงต่ำ ศีรษะมีดอกบัวคลุม สวมใส่จีวรแบบพระพุทธรูปทั่วไป พระอุคุตปางนี้สะท้อนถึงความเชื่อในการบูชาว่า ผู้บูชาจะมีความบริสุทธิ์และความสงบเย็น ท่ามกลางสิ่งแวดล้อมที่เต็มไปด้วยอุปสรรค สามารถควบคุมอารมณ์และรักษาความสงบ เพื่อรับสิ่งดีงามและพลังบวกเข้ามาในชีวิต

พระอุคุตปางบัวเข็ม (หลักตา)

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์

๓. พระอุคุตปางบัวเข็ม (พม่า)

พระอุคุตปางบัวเข็ม (พม่า) มีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ คือ เป็นพระพุทธรูปไม้จากต้นโพธิ์ที่มีอายุ ๑๐๐ ปีขึ้นไป โดยต้นโพธิ์ที่นำมาใช้จะต้องแห้งเองตามธรรมชาติ หลังจากการแกะสลักเสร็จสิ้นจะมีการประกอบพิธีกรรมสำคัญที่เรียกว่า “บวงสรวงเทพยดาและเถรานุเถระ” ซึ่งมีพระสงฆ์จากทั้งไทยและพม่าเข้าร่วม พิธีกรรมนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อเสริมพลังความศักดิ์สิทธิ์และอายุยืนยาวให้กับองค์พระ เนื่องจากไม้ปรากฏโครงสร้างร่างกายมนุษย์ชัดเจน แต่มีเพียงโครงไม้แกะสลักเป็นรูปพระ อุคุต ชาวบ้านได้ปิดทองที่องค์พระจนหนาขึ้นเรื่อย ๆ ทำให้องค์พระมีสีทองเหลืองอร่าม และรูปทรงขององค์พระเปลี่ยนไปจนไม่สามารถมองเห็นลักษณะดั้งเดิมได้อย่างชัดเจน ความศักดิ์สิทธิ์ของพระบัวเข็มยังคงเป็นที่เชื่อถือและเคารพสักการะอย่างไม่เสื่อมคลาย

พระบัวเข็ม หรือพระอุคุต เป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่ประดิษฐานอยู่ที่วัดผ่องดออุ บริเวณทะเลสาบอินเล เมืองตองยี รัฐฉาน ประเทศพม่า แกะสลักจากกิ่งต้นพระศรีมหาโพธิ์ที่ศักดิ์สิทธิ์จากประเทศอินเดีย ลักษณะขององค์พระคือพระเถระนั่งก้มหน้า มีใบบัวคลุมศีรษะและเข็มหมุดปักอยู่

ตามร่างกาย องค์พระประดิษฐานอยู่บนฐานบัวหงาย-บัวคว่ำ โดยที่ฐานยังมีลวดลายปูนตำรูปดอกบัว ใบบัวและปลา พระอุคุตปางนี้เป็นที่เคารพสักการะอย่างสูงของชาวพม่าและชาวพุทธในบริเวณแถบนี้ พระอุคุตปางนี้สะท้อนถึงความเชื่อในการบูชาว่าผู้บูชาจะพบกับความรุ่งเรือง ชัยชนะต่อศัตรู และความปลอดภัยจากภัยอันตรายทั้งปวง

ในทุกปีจะมีการจัดพิธีอัญเชิญพระบัวเข็มลงเรือการเวก ซึ่งเป็นเรือรูปนกในตำนานของชาวพม่า ขบวนเรือจะแล่นรอบทะเลสาบอินเล โดยมีเรือนับร้อยลำร่วมขบวน เรือทุกลำถูกพายด้วยเท้าตามวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวอินเล ขบวนแห่จะจอดพักตามวัดต่าง ๆ ที่อยู่รอบทะเลสาบ ซึ่งชาวบ้านจะจัดมหรสพสมโภชพร้อมสำหรับอาหารมาถวายพระบัวเข็ม พิธีนี้ใช้เวลาทั้งหมด ๑๘ วัน โดยจะจัดขึ้นในช่วงก่อนออกพรรษา เพื่อขอพรให้ชุมชนได้รับความคุ้มครองและความสมบูรณ์พูนสุขจากพระบัวเข็ม การอัญเชิญพระบัวเข็มและการแห่รอบทะเลสาบอินเลเป็นประเพณีที่สะท้อนถึงความศรัทธาอย่างลึกซึ้งที่ชาวพม่ามีต่อพระอุคุต พวกเขาเชื่อว่าการได้สักการะและร่วมในพิธีนี้จะช่วยคุ้มครองพวกเขาจากภัยพิบัติและช่วยเสริมสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้กับชีวิตและชุมชน

พระอุคุตปางบัวเข็ม (พม่า) ที่วัดอุคุต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์

๔. พระอุคุตปางจกบาตร (แขนงหน้า ไม่มีดอกบัว)

พระอุคุตปางจกบาตร หรือ พระอุคุตปางแขนงมองตะวัน มีรูปลักษณะ คือนั่งขัดสมาธิบนฐานดอกบัวหรือฐานอื่น ๆ มือขวาจกบาตรที่วางอยู่บนตัก มือซ้ายถือบาตรหรือวางบนตักในท่าภาวนา หน้าแขนงมองขึ้นไปบนฟ้า สวมใส่จีวรลักษณะเดียวกับพระพุทธรูปทั่วไป บางครั้งมีการประดับฐานด้วยลายดอกบัวหรือฐานรองที่มีความวิจิตรงดงาม พระอุคุตปางนี้ มีความหมายว่า ท่านหยุดการเคลื่อนไหวของดวงอาทิตย์ชั่วคราว (หยุดเวลา) เพื่อฉันภัตตาหารให้ทันก่อนเพล ตามตำนานเล่าว่า ระหว่างที่พระอุคุตกำลังบิณฑบาต ท่านต้องการเวลามากขึ้นในการปฏิบัติภารกิจ จึงใช้ฤทธิ์

หยุดดวงอาทิตย์ไม่ให้เคลื่อนคล้อยไป เพื่อให้มีเวลาเพียงพอในการฉันอาหารโดยไม่ละเมิดพระวินัย ด้วยอำนาจแห่งฤทธิ์ของพระอุปคุต ตะวันจึงหยุดนิ่งในท้องฟ้า จนกว่าพระอุปคุตจะฉันเสร็จเรียบร้อย แล้วจึงปล่อยให้ตะวันเคลื่อนที่ไปตามปกติอีกครั้ง

เรื่องเล่าเกี่ยวกับพระอุปคุตปางจกบาตรที่ห้ามตะวันไม่ให้เคลื่อน เป็นตำนานที่แพร่หลายในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะในพม่า ลาว และบางส่วนของไทย ตำนานนี้กล่าวถึงพระอุปคุตว่ามีอำนาจพิเศษในการควบคุมปรากฏการณ์ธรรมชาติ และแสดงออกถึงความอุดมสมบูรณ์มีกินมีใช้ ที่แม้แต่พระอาทิตย์ก็ต้องหยุดด้วยอำนาจของท่าน เรื่องราวนี้แสดงให้เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์ และฤทธิ์อำนาจของพระอุปคุต ในการปราบมารและคุ้มครองพระพุทธศาสนา อีกทั้งยังสื่อถึงการที่ท่านเคร่งครัดในการรักษาพระวินัย

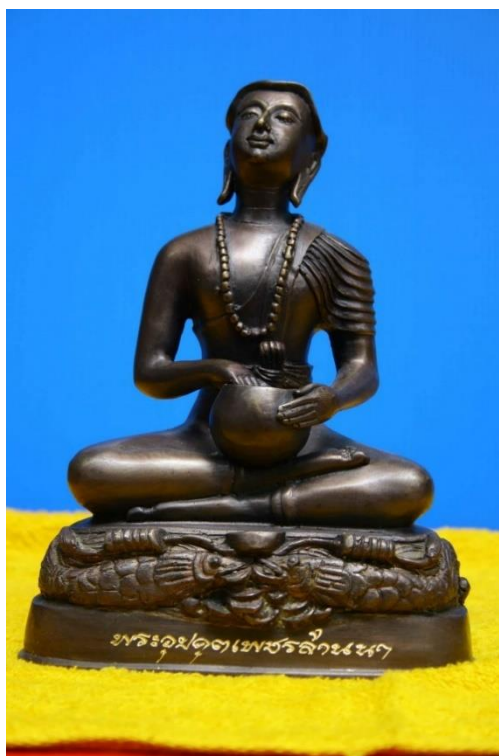
พระอุปคุตปางจกบาตร (แหงนหน้า ไม่มีดอกบัว)

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์

๕. พระอุปคุตปางจกบาตร (พระพักตร์แหงนหน้า ศีรษะมีดอกบัว นั่งบนปลา)

พระอุปคุตปางจกบาตร หรือ พระอุปคุตปางแหงนมองตะวัน มีลักษณะและรายละเอียดเหมือนปางด้านบน แต่มีลักษณะที่โดดเด่น คือ มีใบบัวบนศีรษะ ประทับนั่งบนน้ำเป็นสัญลักษณ์ของการอยู่ในมหาสมุทร มีสัตว์น้ำหลากชนิดอยู่ด้านล่างหน้าแหงนมองขึ้นไปบนฟ้า สวมใส่จีวรลักษณะเดียวกับพระภิกษุ พระอุปคุตปางนี้สะท้อนถึงความเชื่อในการบูชาว่า ผู้บูชาจะมีสติปัญญาบริสุทธิ์ และมีจิตใจที่มั่นคง เข้าใจในหลักความเป็นจริงของชีวิต ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสมากนัก สามารถดำรงตนอย่างมีสติ ไม่หวั่นไหวต่อความ ผันผวนของอารมณ์ เป็นผู้ที่ดำรงอยู่ในกรอบแห่งความดีและความ

สงบ ชาวล้านนาก็มีความเชื่อเกี่ยวกับการอัญเชิญพระอุปคุตในพิธีกรรมทางศาสนา เช่น งาน ประเพณีแห่ครัวตาน (การทำบุญในท้องถิ่นล้านนา) โดยการนิมนต์พระอุปคุตขึ้นมาเพื่อคุ้มครอง พิธีกรรมให้ดำเนินไปอย่างราบรื่น พระอุปคุตเพชรล้านนาองค์นี้ น่าจะเป็นการเขียนเปรียบเปรยสิ่งที่มี ความล้ำค่าและทรงคุณค่า ยกย่องพระอุปคุตว่าเป็นดังเพชรที่มีคุณค่าอันล้ำเลิศในท้องถิ่นล้านนา ด้วย พลังศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถคุ้มครองและนำพาความเจริญรุ่งเรืองมาสู่ผู้ที่นับถือบูชา

พระอุปคุตปางจกบาตร (พระพักตร์แหงนหน้า ศีรษะมีดอกบัว นั่งบนปลา)

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์

๖. พระอุปคุตปางจกบาตร (พระพักตร์ตรง ศีรษะมีดอกบัว นั่งบนหลังเต่า)

พระอุปคุตปางจกบาตร เป็นปางที่มีลักษณะเฉพาะ คือนั่งอยู่บนหลังเต่า มีใบบัวอยู่บนศีรษะ มือขวาถือบาตร มีเนตรมองตรงไปข้างหน้า เป็นสัญลักษณ์ของการอยู่ในมหาสมุทร พระอุปคุตปางนี้ รูปร่างลักษณะไม่ได้แตกต่างจากปางอื่นเท่าใดนัก ยกเว้นการประทับนั่งบนตัวสัตว์ คือ เต่า พระอุปคุต ปางนี้สะท้อนถึงความเชื่อในการบูชาว่า ผู้บูชาจะมีสุขภาพที่สมบูรณ์ อายุยืนยาว สุขภาพแข็งแรง เพราะเต่าเป็นสัญลักษณ์แห่งความแข็งแกร่งและความอดทน แสดงถึงการเชื่อมโยงกับความเชื่อใน เรื่องการมีอายุยืนยาวและสุขภาพแข็งแรง การบูชาพระอุปคุตปางนี้จึงสื่อถึงการอธิษฐานเพื่อความ

ยืนยาวของชีวิตและความมั่นคงของสุขภาพ การที่พระอุปัคตประทับอยู่บนหลังเต่าที่ลอยอยู่ในมหาสมุทรสะท้อนถึงการผสมผสานระหว่างธรรมชาติและศาสนาเชิงสร้างสรรค์

พระอุปัคตปางจกบาตร (พระพักตร์ตรง ศีรษะมีดอกบัว นั่งบนหลังเต่า)

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์

๗. พระอุปัคตปางอุ้มบาตร (ไม่แหงนหน้า ศีรษะมีใบบัว มือถือดอกบัว นั่งบนดอกบัว หาย)

พระอุปัคตปางนี้ มีลักษณะและรายละเอียดที่แตกต่างจากอื่น มีลักษณะที่โดดเด่นเฉพาะตัว คือ มีใบบัวใบใหญ่คลุมบั้นศีรษะ ศีรษะเหมือนพระสงฆ์ทั่วไป ประทับนั่งบนดอกบัวบาน ไม่ได้เป็นนั่งอยู่ในท่าสมาธิ แต่เป็นท่านั่งห้อยเท้า ๑ ข้าง มือขวาถือดอกบัวตูม มือซ้ายถือบาตรและไม่ได้จกบาตร ประทับอยู่บนน้ำเปรียบดังมหาสมุทร ลักษณะการทรมผ้าเหมือนพระพุทธรูปสมัยคันธาระ ใบหน้าคล้ายศิลปะจีน พบเห็นที่วัดจีนประชาสโมสร (เล่งฮกยี่) อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา พระอุปัคตปางนี้สะท้อนถึงเชื่อในการบูชาว่า จะเป็นผู้มีความรู้เท่าทัน มีการตื่นรู้อยู่ทุกขณะ มีความสงบและมีความสามารถปรับตัวได้กับทุกสถานการณ์ ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของสังคมรอบข้าง เป็นผู้ที่มิใจพร้อมช่วยเหลือผู้อื่น

พระอุปัคตปางอุ้มบาตรลักษณะแบบศิลปะจีน
ที่มา : นายวรพงษ์ มณีนันทวัฒน์

๘. พระอุปัคตแบบมอญ วัดเทพราชปวราราม จังหวัดฉะเชิงเทรา

พระอุปัคตปางนี้ มีลักษณะเป็นรูปองค์พระอวสรมบูรณ มีสัญลักษณ์เด่น คือ ประทับนั่งบนดอกบัว พระเนตรก้มต่ำ วางมือขวาบนหัวห้าวเข้า มือซ้ายวางบนตัก เลียนแบบพระพุทธรูปปางมารวิชัย ที่ฐานด้านหน้า ด้านหลัง และได้ฐานจะทำเป็นรูป กุ้ง หอย ปู ปลา เป็นสัตว์อยู่เฉพาะในน้ำซึ่งเป็นบริวาร เนื่องจากที่อาศัยจำพรรษาอยู่ในปราสาทแก้วกลางมหาสมุทร (สะดือทะเล) ประดับด้วยมุกสีต่าง ๆ มีลักษณะเด่นเฉพาะ คือ บนเศียรด้านบนมีลักษณะวงกลมคล้ายมวยผมหลายชั้นจากนั้นจึงเป็นดอกบัวลายจุด

พระอุปัคต วัดเทพราชปวราราม จังหวัดฉะเชิงเทรา

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์

การสร้างพระอุปัคตของชาวมอญนิยมสร้างด้วยไม้ เป็นคติความเชื่อของชาวมอญ เข้ามาแพร่หลายในไทยช่วงสมัยรัชกาลที่ ๓ โดยพระรามัญได้นำมาถวายพระวชิรญาณภิกขุ (ต่อมาคือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔) ชาวมอญและไทยใหญ่นิยมบูชาพระอุปัคตมาก นิยมแกะด้วยไม้ เชื่อกันว่าเป็น พระที่ให้คุณทางโชคลาภ ความเจริญรุ่งเรือง มีสติปัญญาเฉียบแหลม มีสมาธิจิตดี ปราศจากภัยทั้งปวง

บางคัมภีร์เล่าว่า พระบัวเข็ม เป็นปางหนึ่งของพระอุปัคตซึ่งเข้านิโรธสมาบัติที่สะดือทะเล มีสัณฐานหัวคอดท้ายคอด พรรณดังสีดอกพิกุลแห้ง สีเปลือกหอมที่ฐานจะมีรูปหอย ปู ปลา บนเศียรมีใบบัวคลุม มีตุ่มนูนเล็ก ๆ ๙ จุด คือที่บนหน้าผาก ๑ จุด ที่เข่า ๒ จุด หัวไหล่ ๒ จุด สะโพก ๒ จุด และที่ศอกหรือข้อมือ ๒ จุด เรียกว่าเข็ม แต่เดิมชาวมอญวางพระบรมสารีริกธาตุ หรือพระธาตุที่ ๙ จุดนี้ แต่ปัจจุบันทำเป็นตุ่มนูนเหมือนมีเข็มฝังไว้แทน จึงเป็นที่มาของชื่อ “พระบัวเข็ม” ในปี ๒๕๕๑ มีผู้พบพระบัวเข็มที่แกะสลักด้วยไม้ลอยน้ำมา จึงได้อัญเชิญไปประดิษฐานที่วัดใหม่ท่าพานิชย์ อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี

พระบัวเข็มที่แกะสลักด้วยไม้ อำเภอกบินทร์บุรี จังหวัดปราจีนบุรี

ที่มา : <http://www.budmek3.0fees.net/data/w1.html>

สืบค้นเมื่อวันที่ ๙ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น ทำให้เกิดตำนานและคติชนที่เกี่ยวข้องกับพระอุปัคตหลากหลาย มีรูปร่างลักษณะอีกมากมายยากที่จะนำมาบรรยายให้ครบได้ แต่ละตำนานและเรื่องเล่าต่าง ๆ ทำให้พระอุปัคตมีหลายเรื่องราว แต่ละเรื่องราวมักแสดงถึงปางต่าง ๆ ของพระอุปัคตที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือบทบาทเฉพาะความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปัคต มีการสืบสานและปรับปรุงตามกาลเวลา ทำให้มีการสร้างปางใหม่ ๆ ขึ้นมาเสมอ สะท้อนถึงความต้องการและความเชื่อของผู้คนในยุคปัจจุบัน การมีหลายปางของพระอุปัคต เป็นการสะท้อนถึงความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระอุปัคตในแต่ละภูมิภาคและชุมชน อีกทั้งยังเป็นการสืบสานและปรับปรุงความเชื่อเหล่านี้ให้สอดคล้องกับกาลเวลาและสถานการณ์ในยุคปัจจุบัน

หอไตรพระอุปัคต ตั้งอยู่ด้านหลังต้นโพธิ์ วัดอุปัคต อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวิวัฒน์

การบูชาที่เกี่ยวข้องกับพระอุปคุต

การตั้งบูชา

นิยมการตั้งบูชาบนฐานรองรับ อยู่กลางภาชนะใส่น้ำ เป็นการจำลองคล้ายกับท่านเจ้าพระยา อยู่ในมหาสมุทรสะดือทะเล แล้วใช้ดอกมะลิหรือดอกบัว ลอยในน้ำบูชาสักการะ และต้องตั้งต่ำกว่าพระพุทธรูป เนื่องจากเป็นพระอรหันต์สาวกของพระพุทธเจ้า

วิธีบูชาพระอุปคุต

๑. ถวายน้ำสะอาดหรือน้ำผึ้งวันละ ๑ แก้ว จุดธูปหอม ๓ ดอก (หรือจะธูปไฟฟ้าสมัยใหม่ก็ได้)
๒. ดอกมะลิหรือดอกบัวขาว ลอยอยู่ในภาชนะที่ใส่น้ำ
๓. ถวายข้าว กล้วย ขนม ทุกเช้า หรือในทุกวันพระ แต่ห้ามถวายประเภทสิ่งมีชีวิต เพราะท่านไม่โปรดการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ซึ่งเป็นกรรมที่ผูกพัน
๔. เวลาจัดงานหรือมีพิธีการใด ให้จัดโต๊ะพิเศษ อันเชิญพระอุปคุตมาตั้งไว้ พร้อมบูชาเครื่องสักการะตลอดงาน ระวังกอย่าให้ไฟที่โต๊ะบูชาและในงานดับขณะกำลังทำพิธี

คาถาบูชาพระอุปคุต (ตั้งนะโม ๓ จบ)

อุปคุตโต จะ มหาเถโร สัมพุทฺธะ นะ วิทยาโกโต มารีญจะ มาระพะลัญจะ โสอิทา นิมาเถโร นะมัสสิตตะวา ปะติฏฺฐิตो อะหัง วันทาโม อิทาเนวะ อุปคุตตัง จะ มหาเถรัง ยัง ยัง อุปะทะวัง ชาตัง วิรัง เสดิ อะเสสะโต มะหาลาภัง ภะวันตุเม ฯ

ป้ายคำบูชาพระอุปคุต วัดอุปคุต อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวิวัฒน์

คาถาขอลาภพระอุปัศฺต

มหาอุปัศฺตโต จะ มหาลาภ โพุทฺธลาภัง สัพพะชนะ พะหุชนะ ราชาบุริโส อธิโยมานัง
นะโม โจรา เมตตัจจิตตัง เอหิจิตติจิตตัง ปิยังมะมะ สะเทวะกัง สะพรหมมะกัง มะนุสสานัง สัพพะลา
ภัง ภาวันตุ เม ฯ

เอหิจิตติจิตตัง พันธะนัง อุปัศฺตโต จะ มหาเถโร พุทธะสาวะกะ อานุภาวนะ มาระวิชะยะ นิ
ระภะยะ เตชะปุณณะตา จะ เทวะตานัมปิ มะนุสสานัมปิ เอหิจิตตัง ปิยังมะมะ อิมังกายะ พันธะนัง
อะทิกามิ ปะอัยยิสฺสตุตฺถัง อุปฺจสะอิ ฯ

คาถาพระอุปัศฺตผูกมาร

มหาอุปัศฺตโต มหาอุปัศฺตตัง กายะพันทะนัง อมยิสะ พุทฺธังทะเถโร ธัมมัง ทะเถโร สังฆัง
ทะเถโร ปะอัยยะสฺสตุตฺถัง อุปฺจสะอิ อิมังกายะพันทะนัง อะทิกามิ

คาถาบูชาพระอุปัศฺต (พระบัวเข็ม)

จิตติ จิตติ รัตติ รัตติ มิตติ มิตติ เอหิ มะมะ ปะทุมะ พุทฺธ นานา ปารมีสัมปณโน อติปิ โส
ภะคะวา มะอะอุเมตตา จะ มหาราชา สัพพะสะเนหา จะ ปุชิตา สัพพะสุขัง มหาลาภัง สัพพะโกธัง
วินัสสันติ อะหัง วันทามิ สัพพะทา (สวด ๓, ๕, ๙, จบ หรือ เท่าอายุผู้บูชา)

ประเพณีการตักบาตรพระอุปัศฺตเที่ยงคืน

ประเพณีการตักบาตรพระอุปัศฺต เป็นความเชื่อที่มีมาช้านานในหมู่พุทธศาสนิกชน โดยเฉพาะ
ในกลุ่มจังหวัดภาคเหนือของประเทศไทย มีพื้นฐานมาจากคติความเชื่อเกี่ยวกับพระอุปัศฺตพระภิกษุ
ผู้ทรงคุณวุฒิและมีอิทธิฤทธิ์ในสมัยพุทธกาล เป็นความเชื่อส่วนบุคคลไม่มีหลักฐานทางวิทยาศาสตร์มา
พิสูจน์แต่การมีความเชื่อเหล่านี้ช่วยให้ผู้คนรู้สึกมีสติ มีศรัทธาและมีความหวังในการดำเนินชีวิต คือ
ความเชื่อว่าพระอุปัศฺตยังคงมีชีวิตอยู่ ความเชื่อนี้มักอ้างอิงจากคัมภีร์ทางพุทธศาสนาบางคัมภีร์ที่
กล่าวถึงการปรากฏตัวของพระอุปัศฺตในเหตุการณ์ต่าง ๆ ความเชื่อว่าพระอุปัศฺตลงมาโปรดสัตว์ในวัน
เพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำตรงกับวันพุธ หากผู้ใดได้ตักบาตรพระอุปัศฺตนั้นจะได้านิสงส์มาก

ประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน เกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อใดไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด แต่เข้าใจว่าทาง
ภาคเหนือคงรับเอามาจากประเทศพม่า พิธีกรรมการตักบาตรเที่ยงคืน เป็นประเพณีที่สืบทอดมาเกือบ
สี่ร้อยกว่าปีแล้ว นับตั้งแต่เมืองเชียงใหม่ตกเป็นเมืองขึ้นของพม่า ในช่วง พ.ศ. ๒๑๐๑ - ๒๓๑๗ จึงถือ
ว่าเป็นการผสมผสานของวัฒนธรรมล้านนากับวัฒนธรรมของคนไทยใหญ่ในรัฐฉาน ประเทศพม่า มี

หลักฐานปรากฏอย่างชัดว่า วัดอุปคุต อำเภอมือง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นวัดเพียงหนึ่งเดียวในดินแดนล้านนาที่มีการสืบสานประเพณีตักบาตร “เป็งปู้ด” เชียงใหม่ไม่น้อยกว่า ๒๕๐ ปี โดยอ้างอิงจากหลักฐานประวัติของวัดที่มีการบูรณะฟื้นฟูครั้งใหญ่ใน พ.ศ. ๒๓๐๐ จึงทำให้ชาวบ้านตัวเมืองเชียงใหม่ นิยมไปตักบาตรเที่ยงคืนที่ “วัดอุปคุต” ความเชื่อเรื่อง พระอุปคุต ได้รับการยอมรับจากชาวพุทธในประเทศไทยอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยของรัชกาลที่ ๔ ที่ได้รับมอบพระบัวเข็มจากพระมอญในตอนที่ยะเอนกครองพม่าและในสมัยของรัชกาลที่ ๕ ได้ พระราชทานพระเพณีนี ในพระราชพิธีสิบสองเดือนด้วย

ประเพณีตักบาตรเที่ยงคืน หรือ พิธีตักบาตรเป็งปู้ด คือ “วันพุธขึ้น ๑๕ ค่ำ” ในแต่ละปีจึงมีไม่กี่ครั้ง โดยไม่เจาะจงว่าต้องอยู่ในเดือนใด พระภิกษุและสามเณร จะบิณฑบาตในตอนเที่ยงคืน มีชาวบ้านเตรียมข้าวสารอาหารแห้งไว้คอยใส่บาตรตั้งแต่หลังเที่ยงคืนจึงกลายเป็นหัตถ์จรรยของการบิณฑบาตเที่ยงคืน พระภิกษุสามเณร จะเดินบิณฑบาตท่ามกลางญาติโยมที่ล้อมใส่ศรัทธาในความเชื่อเรื่องพระอุปคุตเหมือนทำบุญตักบาตรวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะสามเณรรูปเล็ก ๆ จะได้มากกว่ารูปอื่นด้วยความเชื่อที่ว่า พระอุปคุตมักจะเนรมิตกายในรูปของสามเณรตัวเล็ก ๆ มีความแตกต่างกันของการนับเวลา คือ จังหวัดเชียงใหม่ จะตักบาตรคืนวันอังคารหลังเวลา ๐๐.๐๐ น. ส่วนจังหวัดเชียงราย ลำปาง และแม่ฮ่องสอนจะทำบุญตักบาตรในคืนวันพุธเวลา ๒๔.๐๐ น. เป็นต้นไป ส่วนสิ่งของที่นำไปทำบุญ นิยมเป็นอาหารแห้ง เช่น ข้าวสาร อาหารสำเร็จรูป ดอกไม้ เป็นต้น ไม่นิยมอาหารสด เพราะยังอยู่ในช่วงเวลากลางคืน (เวลาวิกาล)

ประเพณีทำบุญตักบาตรเป็งปู้ด ไหว้สาพระมหาอุปคุตเถระเจ้าของชาวไทยพวน ที่วัดพุทธสันติวิเวก ตำบลบุญนาควัฒนา อำเภอมือง จังหวัดลำปาง ได้รับการกล่าวอ้างว่าเป็นประเพณีหนึ่งเดียวในจังหวัดลำปาง ชาวไทยพวนจะเรียกว่าเป็น “วันเป็งปู้ด และมีความเชื่อพระบัวเข็มหรือพระอุปคุตว่ายังมีชีวิตอยู่ และเดินบิณฑบาตในร่างของสามเณรน้อย เวลาเที่ยงคืนของวันขึ้น ๑๕ ค่ำที่ตรงกับวันพุธ”

ปัจจุบัน มีหลายหน่วยงาน เช่น กองการศึกษา เทศบาลเมืองแพร่ ร่วมกับท่องเที่ยวจังหวัดแพร่ วัฒนธรรมจังหวัดแพร่ และชุมชนสระบ่อแก้ว จัดงานประเพณีตักบาตรพระอุปคุต (เที่ยงคืน) “งานพื้นฮีตฮอยเป็งปู้ดไหว้สาอุปคุตเจ้า” และแพร่หลายไปตามชุมชนที่มีชาวมอญอาศัยอยู่ เช่น ประเพณีตักบาตรเป็งปู้ด ชาวไทยเชื้อสายมอญ จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พร้อมใจกันตักบาตรเพ็ญพุธ (พระอุปคุต) เนื่องในวันเพ็ญพุธ หรือวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ที่บริเวณสะพานสราญวิถี ถนนเลียบชายทะเลอ่าวประจวบ มีชาวนชาวไทยเชื้อสายมอญแบกเสลี่ยง ด้านบนมีรูปหล่อพระอุปคุตโบราณ ระยะทางกว่า ๕๐๐ เมตร เป็นการจำลองการเดินทางของพระอุปคุตจากสะดือทะเลเพื่อออกมาบิณฑบาตในโลกมนุษย์ โดยก่อนเริ่มขบวนพระอุปคุต หรือ พระบัวเข็ม ผู้ปราบพญามาร มีกิจกรรมสวดมนต์

เจริญสมาธิ แผ่เมตตา การเทศนาเรื่องพระอุคุต การเชิดพญานาค และพิธีลั่นกลองชัย ถวายบูชาองค์หลวงปู่พระอุคุต การตักบาตรเที่ยงคืนหน้าอ่าวประจวบเป็นสถานที่เพียงแห่งเดียวในประเทศไทยที่มีวิหารพระอุคุตหันหน้าสู่ทะเลทางทิศตะวันออก และพุทธศาสนิกชนตักบาตรหน้าทะเลเสมือนรับพระอุคุตขึ้นจากสะดือทะเล

ประเพณีทำบุญตักบาตรพระอุคุต ค่ำวันอังคารที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๗

จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

ที่มา : https://www.facebook.com/profile.php?id=100064863363206&sk=photos_by_พระอุคุต5000

ความเชื่อ ตำนานและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุคุตในสังคมไทยปัจจุบัน มีการนำเนื้อเรื่องจากคัมภีร์โอศกาวทานมาผนวกกับแบบเรื่องพระอุคุตปราบมาร จนกลายเป็นเนื้อหาหลักของประเพณีและพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุคุต ยังคงมีการสืบทอดคติความเชื่อในพื้นที่ภาคเหนือและภาคอีสานเป็นหลัก เช่น มีพิธีนิมนต์พระอุคุตมาคุ้มครองงานบุญทางพุทธศาสนา มีประเพณีตักบาตรเป็งปูด และประเพณีลอยปราสาทบูชาพระอุคุต เป็นต้น ประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับพระอุคุต อาจมีการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของประเพณีและพิธีกรรมไปบ้างเพื่อให้เหมาะสมกับภูมิสังคม คือ การนำประเพณีตักบาตรเป็งปูดมาปรับให้เหมาะสมกับคติความเชื่อของชุมชนภาคกลาง แต่ยังคงรูปแบบหลักตามประเพณีตักบาตรพระอุคุตในภาคเหนือ นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงความหมายใหม่ให้แก่พระอุคุตในมิติของพระเครื่องและวัตถุมงคล ให้มีคุณลักษณะเด่นด้านการคุ้มครองป้องกันมากขึ้น ทำให้ความเชื่อ ตำนาน และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุคุตได้รับการตอบรับอย่างต่อเนื่องในสังคมไทยปัจจุบัน

ความเชื่อของการตักบาตรพระอุปคุตเที่ยงคืน

ชาวล้านนาได้รับอิทธิพลความเชื่อจากชาวพม่าที่นับถือพระอุปคุตมาก เปรียบเสมือนเป็นพระพุทธรูปองค์ที่ ๒ เมื่อชาวพม่าได้ติดต่อค้าขายกับเมืองเชียงใหม่หรืออาณาจักรล้านนาตั้งแต่ในสมัยอาณาจักรพุกามของพม่าตลอดมาหลายร้อยปี ความเชื่อและอานิสงส์การตักบาตรเที่ยงคืนพระอุปคุตในวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ ตรงกับวันพุธ จึงส่งผลให้ชาวล้านนายังคงรักษาประเพณีตักบาตรพระภิกษุสามเณรในวันดังกล่าวเป็นกรณีพิเศษ เริ่มแรกอาจจัดแบบไม่ได้เป็นทางการรูปแบบที่ชัดเจน ต่อมาวัดและหน่วยงานเริ่มมีการจัดพิธีกรรมการทำบุญตักบาตรขึ้นอย่างเป็นทางการ จนแพร่หลายออกไปในหลายท้องที่ การทำบุญตักบาตรเที่ยงคืนเกิดขึ้นจากความเชื่อหลัก ๆ คือ

๑. ชาวล้านนา เชื่อกันว่าพระอุปคุตจะแปลงกายเป็นสามเณรออกมาโปรดสัตว์ หลังท่านออกจาก นิโรธสมาบัติแล้วออกมารับบิณฑบาต ถ้าผู้ใดได้ใส่บาตรกับพระอุปคุตแล้ว บุคคลนั้นจะประสบความสำเร็จในชีวิต เจริญรุ่งเรืองในเวลาฉับพลัน

๒. ตำนานพระอุปคุต เล่าว่า พระอุปคุตออกจากนิโรธสมาบัติหลังเที่ยงคืนของวันอังคารซึ่งตรงกับ วันพุธตอนเช้ามีด และได้รับอาหารบิณฑบาตจากตายายที่มีฐานะยากจน แต่เป็นคนรักาศิลปฏิบัติธรรมเสมอ หลังจากทำบุญตักบาตรพระอุปคุตเรียบร้อยแล้ว ตายายทั้งสองได้อานิสงส์ของการทำบุญ คือ ร่ำรวยขึ้น สมปรารถนา

๓. ตามคติความเชื่อเรื่องเล่าสืบต่อกันมาว่า ในคืนวันพุธวันหนึ่ง สามภรรยาผู้ยากไร้ มีอาชีพขายผลไม้ ในขณะที่กำลังนำผลไม้ไปขายที่ตลาดได้พบเจอสามเณรน้อยรูปหนึ่งเดินผ่านมาแล้วยืนที่หน้าบ้าน ทั้งสองคนจึงทำบุญใส่บาตรแล้วไปค้าขายตามปกติและได้ขายผลไม้หมดในเวลาอันรวดเร็ว และวันต่อ ๆ มา ก็ขายหมดเหมือนกัน ทั้งสองคนจึงเริ่มมีฐานะดีขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นคหบดีของเมืองเชียงใหม่ ต่อมา สองสามีภรรยาไม่มักจะเงืองมองหาสามเณรน้อยอยู่เนื่อง ๆ แต่ไม่เคยได้พบอีกเลย จึงนำเรื่องนี้ไปปรึกษาพระเถระรูปหนึ่ง ได้รับคำอธิบายว่า สามเณรรูปนั้น คงเป็น “พระอุปคุต” ที่จำแลงกายผุดมาจากสะดือทะเล โดยมาในรูปของสามเณรน้อย ตอนเที่ยงคืนเฉพาะวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ ของวันพุธ เรื่องเล่าตำนานนี้กลายเป็นที่มาของการสร้างวัดอุปคุตขึ้น การตักบาตรพระอุปคุตกลายเป็นประเพณีท้องถิ่นที่มีเอกลักษณ์ในภาคเหนือ เป็นการแสดงออกถึงความศรัทธาต่อพระอุปคุตในฐานะที่เป็นพระอรหันต์ผู้ทรงอิทธิฤทธิ์มาก เชื่อกันว่าการตักบาตรพระอุปคุตจะได้อานิสงส์มาก

๔. ในคัมภีร์อรรถกถาสมันตปาสาทิกาของนิกายเถรวาท ไม่ได้เอ่ยชื่อว่าเป็นพระอุปคุต แต่ปรากฏชื่อเป็นพระเถระที่มีลักษณะเดียวกัน คือพระอินทคุต ซึ่งเป็นพระอรหันต์ที่มีอิทธิฤทธิ์ แล้วก็มี ความเชี่ยวชาญในการก่อสร้าง จึงได้รับมอบหมายให้มีหน้าที่ดูแลการก่อสร้างในสมัยของพระเจ้า

อโศกมหาราช ส่วนในคัมภีร์อโศกาวทานของมหายาน ได้อธิบายพระอุปคุต ที่มีอิทธิฤทธิ์ ช่วยปราบพญามาร ขอบนั้สมาธิเข้านิโรธสมาบัติ ดลบันดาลให้ความสำเร็จสมปรารถนา พิธีกรรมการ ตักบาตรเที่ยงคืน สันนิษฐานว่าได้รับความเชื่อมาจากคัมภีร์ทั้งสองนี้

ประเพณีการตักบาตรพระอุปคุต สะท้อนให้เห็นถึงความศรัทธา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและภูมิ ปัญญาท้องถิ่นของชาวล้านนา ชาวล้านนาจึงช่วยกันสืบสานและรักษามรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ผ่านการประชาสัมพันธ์ การเผยแพร่บนเทคโนโลยีสารสนเทศ สร้างความสนใจให้นักท่องเที่ยวจากทั่ว ทุกมุมโลกให้มาร่วมประเพณีวัฒนธรรมอันงดงามของล้านนาอย่างแพร่หลาย

ประเพณีทำบุญตักบาตรพระอุปคุตเที่ยงคืนของวัดเทพราชปวราราม อำเภอบ้านโพธิ์

ประเพณีทำบุญตักบาตรพระอุปคุตเที่ยงคืนที่วัดเทพราชปวราราม เริ่มต้นโดยนายขวัญชัย รักษาพันธ์ ผู้เป็นปราชญ์ด้านศาสนาและประเพณีวัฒนธรรมของชุมชน มีผลงานโดดเด่นด้านศาสนา และวัฒนธรรมของชุมชนที่ได้รับเริ่มไว้ เช่น งานประเพณีทำบุญกลางทุ่งไถ่ชีวิตควาย (เริ่มในปี ๒๕๕๕ จนถึงปัจจุบัน) งานประเพณีเทศมหาชาติของวัดเทพราชปวราราม งานจุลกฐินวัดเทพราชปวราราม งานทำบุญขวัญข้าว“แม่โพสพ” ประเพณีทำบุญการตักบาตรน้ำตาลทรายและตักบาตรพระสั้วลี้ด้วย น้ำผึ้ง ณ วัดเทพราชปวราราม ผลงานที่ปรากฏทำให้ท่านได้รับรางวัลที่สำคัญเกือบจะครบทุก กระทรง ทบวง กรม และรางวัลพระราชทานที่เป็นเกียรติประวัติสูงสุด คือ รางวัล “ปราชญ์เกษตร ของแผ่นดิน ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๕” ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์การเกษตร นอกจากนี้ ท่านยังได้เดินทางไปถ่ายทอดให้กับเครือข่ายวัฒนธรรมต่างจังหวัดทุกภูมิภาค ทั้งในสถานศึกษา นอก สถานศึกษา และชุมชน

ส่วนงานประเพณีวัฒนธรรมตักบาตรพระอุปคุตเที่ยงคืนที่วัดเทพราชปวราราม อำเภอ บ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เริ่มต้นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๔ หลังจากที่นายขวัญชัย รักษาพันธ์ ได้ อ่านและฟังเรื่องราวของพระอุปคุตจนเกิดความศรัทธาเลื่อมใส จึงได้เดินทางไปวัดอุปคุต จังหวัด เชียงใหม่ ซึ่งเป็นวัดที่อนุรักษ์ประเพณีตักบาตรพระอุปคุตอย่างต่อเนื่องมาหลายร้อยปี โดยใช้เวลา ศึกษาแบบพักอาศัยอยู่ที่วัดประมาณ ๗ วันและเดินทางไปยังจังหวัดต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และได้ร่วม ประเพณีตักบาตรเที่ยงคืนกับชุมชนหลายแห่ง จนได้สรุปประวัติพระอุปคุตโดยคร่าว ๆ ว่า “พระ อุปคุต เกิดขึ้นหลังพุทธกาลเป็นเวลา ๒๐๐ ปี ตามคำของพุทธทำนาย เป็นลูกของคนขายมะพร้าว วันไหนที่พระอุปคุตไปด้วยจะขายเสร็จอย่างรวดเร็ว แต่ถ้าพระอุปคุตไม่ได้ไปด้วยจะขายไม่ได้ และ ในช่วงเวลาที่พระอุปคุตบวชเป็นช่วงเวลาที่จะพระสงฆ์เกิดความแตกแยกกัน ท่านจึงไปจำพรรษาที่สะดือ ทะเลและเดินทางมาบิณฑบาตเฉพาะวันพุธขึ้น ๑๕ ค่ำ” ทำให้ท่านได้รับแนวคิดเรื่องประเพณี ตักบาตรเที่ยงคืนมาจัดขึ้นที่วัดเทพราชปวราราม อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยมีการปรับ ให้เหมาะสมกับภูมิสังคม เนื่องจากชุมชนแห่งนี้ยังไม่ได้มีความเชื่อเรื่องพระอุปคุตมาก่อน จึงเป็นการ

เริ่มต้นประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์ของชุมชนเทพราชอย่างแท้จริง คือ การทำบุญตักบาตรอาหารแห้ง โดยการใส่บาตรที่วางไว้ด้านหน้ารูปพระอุปัคกลางลานพิธี และไม่ได้นิมนต์พระภิกษุสามเณรมารับบาตรเหมือนดังสถานที่อื่น ๆ

ประเพณีทำบุญตักบาตรพระอุปัคตเถียงคีน วัดเทพราชปวราราม พ.ศ. ๒๕๕๗

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวิวัฒน์

นายขวัญชัย รักษาพันธ์ ได้นำมาประเพณีตักบาตรพระอุปัคตเถียงคีนมาประยุกต์กับความเชื่อของชุมชนในท้องถิ่น โดยไม่ได้นิมนต์พระสงฆ์บิณฑบาตเหมือนภาคเหนือ แต่อัญเชิญพระอุปัคตไปที่ราชวัตรฉัตร ๕ ธง (ใช้ไม้ไผ่กั้นบริเวณประดับด้วยธง ๕ ชั้น) ใช้บาตรใหญ่รับอาหารบิณฑบาตแทน นอกจากนี้ เวลาที่วัดต่าง ๆ จัดงาน เช่น งานวัดเทพราชปวราราม วัดสามแยก และวัดใหม่คูมอญ เป็นต้น ต้องทำพิธีอัญเชิญพระอุปัคตมาคุ้มครองงานเนื่องจากพระอุปัคตมีอิทธิฤทธิ์มาก

นายขวัญชัย รักษาพันธ์ ได้จัดประเพณีตักบาตรเถียงคีนขึ้นที่วัดเทพราชปวรารามอย่างต่อเนื่อง โดยมีเครือข่ายชุมชนเข้ามาช่วยเหลือมากขึ้น เมื่อถึงเวลาทำบุญตักบาตร มีจำนวนคนเข้ามาร่วมพิธีอย่างมากมาย และเพิ่มขึ้นทุกปีเกินกว่าที่คาดการณ์ไว้ อาจกล่าวได้ว่าประเพณีนี้กลายเป็นประเพณีท้องถิ่นไปแล้ว นอกจากนี้ นายขวัญชัย รักษาพันธ์ ยังได้เดินทางไปร่วมพิธีกวนข้าวมธุปายาสของวัดอื่น จังหวัดอื่นหลายแห่ง จึงมีความคิดเริ่มในการสืบสานและต่อยอดประเพณีนี้ โดยใน พ.ศ. ๒๕๖๖ ได้บูรณาการณประเพณีตักบาตรเถียงคีนที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีอยู่แล้วกับประเพณีกวนข้าวมธุปายาสเพื่อตักบาตรพระอุปัคตเถียงคีนจึงเกิดขึ้นที่วัดเทพราชปวราราม แต่เนื่องจากชุมชน

เทพราชแห่งนี้เป็นชุมชนเมือง มีคนร่วมงานจำนวนน้อยในขั้นตอนจัดสถานที่และขั้นตอนการกวนข้าวมธุปายาส แต่มีคนมาร่วมงานตอนทำบุญตักบาตรเที่ยงคืนจำนวนมาก ประชาชนที่เข้าร่วมทำกิจกรรมขึ้นกวนและขึ้นเตรียมการเป็นคนสูงวัยและไม่มีกำลังที่ต้องกวนข้าวมธุปายาสหลายชั่วโมงอย่างต่อเนื่องได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเวลาที่ใส่ธัญพืชหรือผลไม้แห้งชนิดอื่น ๆ แล้วต้องกวนข้าวมธุปายาสอย่างสม่ำเสมอเพื่อป้องกันไม่ให้น้ำตาลไหม้

นายขวัญชัย รักษาพันธ์ จึงได้นำเทคโนโลยีมาประยุกต์ใช้ในขั้นตอนการกวนข้าวมธุปายาส เพื่อแก้ไขปัญหาขาดคนกวนข้าวมธุปายาส ซึ่งต้องใช้เวลาในการกวนหลายชั่วโมง ด้วยการออกแบบให้ช่างผลิตเครื่องกวนขึ้นมาด้วยเครื่องจักรที่หาได้ในเวลานั้น โดยอาศัยประสบการณ์ที่ตนเคยได้รับรางวัลผลงานคิดค้นหรือสิ่งประดิษฐ์เครื่องลดความชื้นข้าวเปลือก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕ การออกแบบนวัตกรรมเครื่องกวนข้าวมธุปายาสเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว เป็นการผสมผสานเทคโนโลยีสมัยใหม่กับภูมิปัญญาไทยได้อย่างเหมาะสม สามารถทดแทนแรงงานคนในการกวนข้าวมธุปายาสได้เป็นอย่างดี อาจจะมีอุปสรรคในการประกอบพิธีบ้างเนื่องจากเป็นครั้งแรก แต่การดำเนินขั้นตอนตามพิธีกรรมได้ดำเนินไปตามลำดับจนสำเร็จอย่างที่ตั้งเป้าหมายไว้ วิธีการนี้อาจเป็นแนวทางการรักษาที่จะสืบสานและต่อยอดคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นพิธีกรรมกวนข้าวมธุปายาสให้คงอยู่เป็นประเพณีวัฒนธรรมจนกลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นในโอกาสต่อไป

ขั้นตอนการทำบุญตักบาตรพระอุปคุตเที่ยงคืนด้วยข้าวมธุปายาสของ

วัดเทพราชปวราราม อำเภอบ้านโพธิ์

การทำบุญตักบาตรพระอุปคุตด้วยข้าวมธุปายาส เป็นประเพณีที่เกิดขึ้นจากการบูรณาการแผนผสาน ๒ ประเพณีเข้าด้วยกัน คือ ประเพณีทำบุญตักบาตรพระอุปคุตเที่ยงคืน และประเพณีกวนข้าวมธุปายาส ประเพณีนี้จัดขึ้นเป็นครั้งแรกในวันอังคารที่ ๒๑ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๗ ตรงกับวันเพ็ญขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ และเป็นวันพุธ ตรงกับวันสำคัญของพระพุทธศาสนา คือ วันวิสาขบูชา อย่างบังเอิญ ชาวบ้านช่วยกันเตรียมตกแต่งพื้นที่บริเวณที่จะใช้ในการทำบุญ จัดเตรียมโต๊ะสำหรับวางของถวาย จัดทำแท่นบูชาหรือหิ้งพระเพื่อวางพระอุปคุต มีการจำลองสระน้ำด้วยการปูผ้าขนกรอบไม้สี่เหลี่ยมเปรียบเสมือนมหาสมุทรที่พักอาศัยของท่าน ประดับด้วยแสงไฟงดงาม เมื่อถึงเวลาที่กำหนดทำบุญตักบาตรคือ ๒๔.๐๙ น. แล้วจึงเริ่มต้นขั้นตอนการทำบุญตักบาตรตามลำดับ คือ

๑. เชิญประธานในพิธีจุดธูปเทียนที่โต๊ะหมู่บูชาก่อน หลังจากนั้นจึงให้ทุกคนร่วมจุดเทียนที่โต๊ะหมู่บูชาด้วยเช่นกัน

บูชาพระรัตนตรัย

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวิวัฒน์

๒. เมื่อประธานในพิธีจุดธูปเทียนที่แท่นพระอุทิศเสร็จแล้ว มัคคนายกกล่าวนำบูชาถวายเครื่องสักการะให้พระอุทิศ

พิธีบูชาพระอุทิศ

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวิวัฒน์

๓. มัคคนายกนิมนต์ตัวแทนพระสงฆ์รับกัณฑ์เทียนเพื่อจุดบูชาและเชิญประธานในพิธีจุดเทียนที่กัณฑ์เทียนสำหรับลอยบูชาพระอุทิศ เสมือนอัญเชิญท่านจากสะดือทะเลมารับบิณฑบาตของชาวบ้าน จากนั้นจึงให้ชาวบ้านร่วมกันลอยกระทงในสระน้ำจำลอง

พระสงฆ์จุดเทียนบูชาพระอุปคุต

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์

๔. การใส่บาตรพระอุปคุตตอนเที่ยงคืน เป็นพิธีที่ถือว่าเป็นมงคล การเลือกสิ่งของที่ใส่บาตร จึงต้องคำนึงถึงความสะอาด บริสุทธิ์ และเหมาะสม ควรจัดเตรียมอาหารและของถวายเป็นชุด ๆ และนำไปใส่บาตรของพระอุปคุต เป็นสิ่งของที่เหมาะสม เช่น นม อาหารแห้ง และน้ำดื่มสะอาด การใส่บาตรพระอุปคุตตอนเที่ยงคืนเป็นการเสริมสร้างบุญกุศลและความเป็นสิริมงคลในชีวิต จึงควรเตรียมสิ่งของด้วยความตั้งใจและศรัทธาในการทำบุญ

พิธีทำบุญตักบาตรพระอุปคุตเที่ยงคืน

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันทวัฒน์

๕. หลังจากที่บ้านทุกคนได้ร่วมกันทำบุญตักบาตรแล้วมีคณาจารย์นำกล่าวคำลาพระรัตนตรัย เป็นการเคารพบูชาพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เพื่อเสริมสร้างความเป็นสิริมงคลและความสงบสุขในชีวิตด้วยการนั่งในท่าสุภาพหันหน้าเข้าหาพระพุทธรูป ตั้งจิตใจให้นิ่งสงบและมีสมาธิกราบพระรัตนตรัย ๓ ครั้ง เป็นเสร็จพิธี

พิธีกล่าวคำลาพระรัตนตรัย

ที่มา : นายวชิรพงศ์ มณีนันท์วิวัฒน์

สรุป

ประเพณีการกวนข้าวมธุปายาสในสังคมไทย เป็นประเพณีที่สืบทอดมายาวนานและนิยมทำในงานบุญต่าง ๆ โดยเฉพาะในงานวิสาขบูชาและออกพรรษา เชื่อกันว่าข้าวมธุปายาสเป็นอาหารทิพย์ที่นางสุชาดาถวายแด่พระพุทธเจ้าก่อนตรัสรู้ จึงมีความเป็นสิริมงคลและอุดมสมบูรณ์ การกวนข้าวมธุปายาสเชื่อว่าจะสร้างพลังมงคลให้กับผู้เข้าร่วมพิธีกรรม ทำให้ชีวิตมีความสุขรุ่งเรืองและประสบความสำเร็จ ประเพณีทำบุญตักบาตรพระอุปัชฌาย์ในคืนวันเพ็ญ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ซึ่งตรงกับวันพุธ ในภาคเหนือเป็นประเพณีสำคัญและมีการจัดขึ้นอย่างแพร่หลายในหลายพื้นที่ของภาคเหนือ มีความสำคัญทั้งในด้านศาสนา วัฒนธรรม และเสริมสร้างความสามัคคีและความเป็นสิริมงคลในชุมชน โดยอาศัยความเชื่อว่าพระอุปัชฌาย์เป็นพระสงฆ์ที่มีอิทธิฤทธิ์ในการปราบมารและปกป้องพระพุทธศาสนา ทำให้ความมั่นคงในพระพุทธศาสนา แม้ว่าแนวคิดเรื่องการทำบุญพระอุปัชฌาย์เกิดขึ้นในสังคมอย่างกว้างขวาง ทั้งในด้านความเชื่อเกี่ยวกับอภิปาฏิหาริย์ ทั้งในการสร้างรูปลักษณะของพระอุปัชฌาย์หลายอิริยาบถ ทั้งรูปแบบของพิธีกรรมการตักบาตรล้วนสะท้อนถึงความเลื่อมใสในบุญญาภิหารมากกว่าหลักธรรมที่มีอยู่ในตัวตนของพระอุปัชฌาย์ที่ว่า หากบุคคลพัฒนาตนเองตามหลักของพระพุทธศาสนาจนบรรลุพระอรหันต์แล้ว แม้แต่พญามารยังไม่อาจมีอำนาจเหนือกว่าได้

ประเพณีตักบาตรพระอุปัชฌาย์ที่วัดเทพราชปวราราม อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา เป็นการริเริ่มที่มีนัยสำคัญทางสังคมอย่างยิ่ง เนื่องจากการพัฒนาประเพณีอย่างมีปัญญา เป็นการประยุกต์ที่ตรงกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนาที่ว่า “ไตรสิกขา” เริ่มต้นด้วยการสมาทานรักษาศีล (ศีล) มีการให้จิตจดจ่ออยู่กับเรื่องราวของพระอุปัชฌาย์ การสวดมนต์ การกล่าวคาถาพระอุปัชฌาย์ (สมาธิ) และปรับเปลี่ยนจากการเดินบิณฑบาตของพระสงฆ์ตอนเที่ยงคืนของจังหวัดต่าง ๆ ในภาคเหนือ มาเป็นการอัญเชิญพระอุปัชฌาย์ไปยังราชวัตร ๕ ฉัตร กลางลานวัดแทน (ปัญญา) จึงเป็นนิมิตหมายที่ดีที่ว่า

สังคมยุคใหม่ไม่ได้รับอารยธรรมจากแหล่งอื่นโดยปราศจากปัญญา แต่ในขณะเดียวกันก็จะเป็นการปิดกั้นบุญญาภินิหารของพระอุปคุตที่ว่า เมื่อใดที่ท่านเดินบิณฑบาตโปรดสัตว์ ท่านมักจะมาในรูปรกายของสามเณรน้อย ๆ แปลงกายปะปนในหมู่ของพระสงฆ์สามเณรที่บิณฑบาตในยามราตรีนั่นก็เป็นได้ (โดยความคิดเห็นส่วนตัวแล้ว พระอุปคุตไม่น่าจะบิณฑบาตยามเที่ยงคืน เนื่องจากท่านเป็นพระอรหันต์ที่รักษาศีลอย่างเคร่งครัด และการออกเดินบิณฑบาตในยามที่ยังไม่เห็นแสงสว่างเรือง ๆ ของยามเช้าที่กำหนดไว้ว่า พอมองลายมือเห็นเป็นอาบัตินหรือผดศีล)

อย่างไรก็ดี ประเพณีไทยล้วนเป็นกุศโลบายของปราชญ์ศาสนาที่สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อเป็นสื่อการสอนธรรมที่แฝงอยู่แล้วแต่ว่าเยาวชนรุ่นหลังจะได้รับทราบถึงวัตถุประสงค์หลัก ๆ ที่แฝงอยู่ในแง่มุมหรือมิติใด มากหรือน้อยเพียงใด ประเพณีนั้นยังคงได้รับการอนุรักษ์ สืบสาน ถ่ายทอดให้คงอยู่ต่อไป หลายประเพณีได้กลายเป็นเอกลักษณ์ประจำชุมชน ท้องถิ่น อำเภอ จังหวัด หรือเอกลักษณ์ของประเทศไทย แต่ละประเพณีอาจมีการปรับเปลี่ยนบ้างตามบริบทของสังคมที่เปลี่ยนไป ดังเช่น วิวัฒนาการของประเพณีการตักบาตรพระอุปคุตที่วัดเทพราชปวรารามแห่งนี้ที่รักษาจุดร่วม สงวนจุดต่างได้อีกที่น่าอัศจรรย์ใจ

บรรณานุกรม

กรมส่งเสริมวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (๒๕๕๙). วัฒนธรรม วิถีชีวิตและภูมิปัญญา.

กรุงเทพมหานคร:บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ จำกัด.

โครงการไทยศึกษา ฝ่ายวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.เจริญ ตันมหาพาราน. (๒๕๖๓). พิธีกรรม

พิศดาร. กรุงเทพมหานคร: แสงแดด.

จิราภรณ์ ภัทราภานุภัทร. (๒๕๖๘). สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของไทย.

กรุงเทพมหานคร.

ประเพณีกวนข้าวทิพย์ ตำบลดงละคร อำเภอเมืองนครนายก จังหวัดนครนายก.ที่มา

<https://www.๒.nakhonnayok.go.th/travel๑/detail/๕/data.html>. สืบค้นเมื่อวันที่

๑๓ ก.ค. ๖๗

พระครูปฐมปริยัติการ (สนม รวีวณโณ). การศึกษาวิเคราะห์ประเพณีการถวายข้าวมธุปายาส :

กรณีศึกษา อำเภอท่าตูม จังหวัดสุรินทร์. วารสารวณน้อมองแหงกพุทธศาสนาปริทรรศน์ศูนย์

บัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.๒๐๑๕

พระครูพิมพ์ลิตติคุณ (เปี้ยว สมบัติทองใบ). การวิจัยเรื่อง ศึกษาคตินิยมในประเพณีกวนข้าวทิพย์

ของประชาชนในตำบลพญาแมน อำเภอพิชัย จังหวัดอุตรดิตถ์. วิทยานิพนธ์หลักสูตร

ปริญญาพุทธ ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๖๔.

พระครูสุนทรธรรมธาดา (สายัณ จันทวิโส , บวบชม). (๒๕๖๓). บูรณาการองค์ความรู้และวิถีปฏิบัติ

ทางพระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคมในอาเซียน. บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วิทยาลัย

สงฆ์นครสวรรค์.

พระบุญนาถ อติพล (กิจเกษม). (๒๕๕๖). ความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์

ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช

วิทยาลัย.

พระวิทย์ ธมมวโร. (๒๕๖๑). วิเคราะห์คติเชิงปรัชญาที่ปรากฏในเรื่องพระอุปคุต. วิทยานิพนธ์

ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระอุปคุต ๕๐๐๐. ประเพณีทำบุญตักบาตรพระอุปคุต คืบวันที่ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๖๗ จังหวัด

ประจวบคีรีขันธ์. แหล่งที่มา : [https://www.facebook.com/](https://www.facebook.com/profile.php?id=100064863363206&sk=photos_by) profile.php?id

=100064863363206&sk=photos_by. สืบค้นเมื่อวันที่ ๗ กันยายน ๒๕๖๗.

วัลยา สุวรรณบัณฑิตย์. (๒๕๕๘). ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรมของประเพณีกวนข้าวรูปายาส

กรณีศึกษาวัดพระมหาธาตุวรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราชวัดพระมหาธาตุ

วรมหาวิหาร จังหวัดนครศรีธรรมราช. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.

มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

อภิชาติ ยอดสุวรรณ. (๒๕๕๓). ศึกษาความเชื่อเรื่องพระอุปคุตในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ศิลปะ

ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ข้อมูลสัมภาษณ์

สัมภาษณ์นายขวัญชัย รักษาพันธ์ วันที่ ๘ กรกฎาคม ๒๕๕๘ ณ วัดเทพราชปวราราม ตำบลเทพราช

อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา

สัมภาษณ์นายขวัญชัย รักษาพันธ์ วันที่ ๒๑ พฤษภาคม ๒๕๖๗ ณ วัดเทพราชปวราราม

ตำบลเทพราช อำเภอบ้านโพธิ์ จังหวัดฉะเชิงเทรา

ข้อมูลหนังสือ/เอกสาร

เอกสารเผยแพร่ เรื่อง พระอุปคุต ผู้มีบุญญาธิการ เรียบเรียงโดย พระครูสถิตพจนสุนทร วัดเพ็ญ

ตำบลโพไร่หวาน อำเภอมะนัง จังหวัดเพชรบุรี